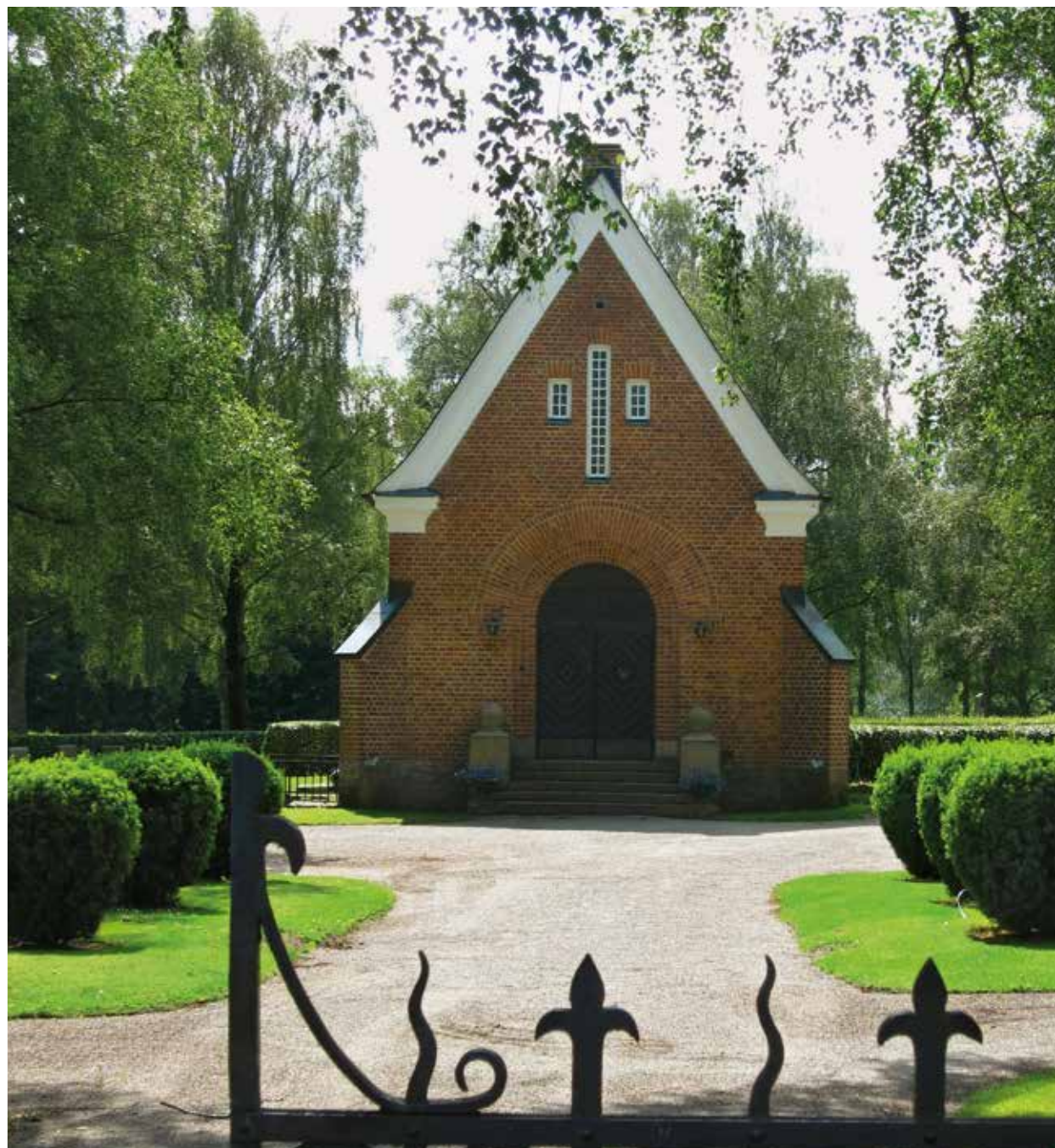

Kapellkyrkogården

Sandåkers gravkapell, Kulturhistorisk inventering
Ulricehamns kyrkliga samfällighet
Ulricehamns kommun
Karin Lundberg
Västarvet Kulturmiljö 2014

Kapellkyrkogården

Sandåkers gravkapell, Kulturhistorisk inventering

Ulricehamns kyrkliga samfällighet

Ulricehamns kommun

Västarvet Kulturmiljö 2014

Författare Karin Lundberg

Grafisk form Gabriella Kalmar

Layout och teknisk redigering Gabriella Kalmar

Omslagsbild Foto taget av Karin Lundberg. Fotot visar Kapellkyrkogården sedd från öster.

Tryck Bording AB, Borås 2014

Västarvet

Edsvägen 1B

462 35 Vänersborg

tel. 0521-26 41 50, fax 0521-27 50 19

www.vastarvet.se

Förord

Denna kulturhistoriska inventering av gravvårdarna på Kapellkyrkogården har utförts av Västarvet under år 2014 på uppdrag av Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Rapporten innehåller rekommendationer för de kulturhistoriskt intressanta gravvårdarnas bevarande, vård och utveckling. Den är tänkt att användas av församlingen som ett underlag inför underhålls- och förändringsarbeten, och av länsstyrelsen och Västarvet vid handläggning av tillståndsärenden och remisser.

Vi vill tacka för ett trevligt samarbete och önska lycka till i det långsiktiga förvaltningsuppdraget.

Kapellkyrkogården är ett värdefullt arv. Genom att underhålla den väl kan den bli en välvårdad gåva att överlämna till kommande släkten.

Lödöse, den 17 september 2014

Karin Lundberg

Innehåll

Förord.....	3
Inledning.....	6
Innehåll.....	6
Metod och bedömning.....	6
Kyrkogården - ett levande kulturarv.....	6
Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år.....	6
Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet.....	6
1700- och 1800-talen.....	7
1900- och 2000-talets kyrkogårdar.....	8
Lagstiftning.....	9
Generella krav.....	9
Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats.....	9
Riksantikvarieämbetets rekommendationer.....	10
Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar.....	10
Kyrkogårdens naturmiljö.....	11
Skötselråd.....	11
Bergarter.....	11
Allmänna åtgärder.....	11
Mekaniska skador.....	11
Rengöring.....	12
Biologisk påväxt.....	12
Alger.....	12
Mossor och gräs.....	12
Lavar.....	12
Kemiska skador.....	13
Stearin och sot.....	13
Järn- och kopparmissfärgning på sten.....	13
Förebyggande åtgärder.....	13
Rengöring.....	13
Graffiti och klotter.....	13
Förebyggande åtgärder.....	14
Symboler - ikonografi.....	14
Gravvårdarnas symboliska utformning.....	14
Djursymboler.....	14
Symboler från växtriket.....	15
Ljuset och elden som symboler.....	15
Föremål som symboler.....	15
Himlakroppar.....	16
Kristna symboler.....	16
Kapellkyrkogården ur ett historiskt perspektiv.....	16
Brunns socken.....	16

Översiktlig historik över kyrkan.....	18
<i>Kyrkogårdens historia</i>	19
Kapellkyrkogården idag.....	20
<i>Allmänt</i>	20
Kyrkogårdens avgränsning och disposition.....	20
Gravvårdarna.....	24
Vad gravvårdarna berättar om bygden.....	24
Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning.....	25
Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling.....	25
Allmänt om urvalet.....	25
1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden.....	27
2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden.....	27
3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända.....	27
Kriterier för återanvändning.....	28
Riktlinjer för vård av murar och grindar.....	28
Käll- och litteraturförteckning.....	30
Tryckta källor.....	30
Otryckta källor.....	30
<i>Arkiv</i>	30
<i>Källor från Internet</i>	30
<i>Muntliga</i>	30
Otryckta källor.....	30
<i>Arkiv</i>	30
<i>Källor från Internet</i>	30
<i>Muntliga</i>	30
Bilagor.....	31

Inledning

Västarvet rekommenderar att denna inventering antas av kyrkonämnden i Ulricehamns kyrkliga samfällighet, då det är av största vikt att riktlinjerna efterlevs och följs upp. Kulturhistoriskt mycket värdefulla gravanordningar, (grad 1) där gravrätten återgått till församlingen och gravanordningen tillfallit upplåtaren, kan beviljas kyrkoantikvarisk ersättning för till exempel konservatorsåtgärder. Kravet är att gravvårdarna finns listade på en särskild förteckning eller finns med i en kyrkogårdsinventering. Kyrkoantikvarisk ersättning kan också komma ifråga för fasta anordningar (ex. gravvårdar som inte är återlämnade) men som har mycket höga kulturhistoriska värden.

Inventering och rapportskrivning har utförts av Karin Lundberg. Kapitlet om kyrkogårdens historia har författats av Carina Carlsson. Lisa Molander har skrivit om lagstiftning, skötselråd för gravvårdar och symboler.

Innehåll

Rapportens första del består av en historisk tillbakablick, därpå följer lagstiftning och skötselråd för gravvårdarna. Sedan kommer ett kort kapitel om Brunns socken och en beskrivning av kyrkogården så som den ser ut idag och dess historia. Gravvårdarnas karaktärer beskrivs, därpå följer riktlinjer för gravvårdarnas skötsel samt en förteckning över samtliga utvalda gravvårdar.

Metod och bedömning

Arbetet har omfattat inventering i fält med genomgång av alla gravvårdar, sökning i arkiv och litteratur, samtal med kyrkogårdspersonal samt rapportskrivning.

Inventeringen av gravvårdarna har varit selektiv, vilket innebär att endast de gravvårdar som bedöms ha kulturhistoriska värden har dokumenterats och beskrivits. Med dokumentation åsyftas fotografering samt beskrivning av utseende och inskription, där texter varit läsbara. Samtliga fotografier är tagna av Karin Lundberg, där ingen annan anges.

Kyrkogården – ett levande kulturarv

Kyrkogårdarna utgör levande kulturmiljöer som ständigt förändras. Gravar byts ut under tidens gång och nya gravskick införs, växtligheten förnyas och nya gravkvarter tillkommer. Det är av stor vikt att de föränd-

ringarna som företas går varsamt till så att kyrkogårdens och församlingens historia sparas åt eftervärlden. Kyrkogårdarna anses utgöra en helt omistlig del i det svenska kulturarvet. De ingår i det stora kyrkliga kulturarv som Svenska kyrkan ansvarar för.

Alla begravningsplatser som tillkommit före år 1940 skyddas liksom kyrkorna av kulturminneslagens fjärde kapitel. De får inte ändras utan tillstånd av Länsstyrelsen. Mer om de lagar som gäller på begravningsplatsen finner du i bilaga 4.

Kyrkogårdarnas utveckling under tusen år

Förhistorisk tid fram till och med 1600-talet

Under brons- och järnåldern förekom såväl jordbegravningar som brandgravar. I samband med Sveriges kristnande avskaffades kremering som begravningsmetod, och det var sedan inte tillåtet förrän en bit in på 1900-talet. Enligt de romerskkatolska föreskrifterna skulle alla begravas i vigd jord på en för ändamålet avsedd yta, kyrkogården.

Man vet inte särskilt mycket om hur kyrkogårdarna såg ut i äldre tider. Förmodligen var de från kristnandet och under flera århundraden framåt oansenliga och mest liknande ängar med enstaka uppstickande gravmonument. För att skydda platsen hade man en mur runt om, till en början timrad i trä med tak av träspån och i senare tid kallmurad i sten. Att gravar kunde överbryggas med små hus av trä så kallade stupor är känt från avbildningar från 1600-talet.

Under tidig medeltid begravdes alla på kyrkogårdarna oavsett social tillhörighet. Med tiden uppstod bruket att gravlägga personer med hög rang inne i kyrkobyggnaderna och i slutet av medeltiden användes kyrkorna som begravningsplats för alla i samhällets översta skikt. Gustav Wasa påpekar i ett förmaningsbrev år 1554 att gravplatserna måste skötas bättre. Vid den här tiden fick ogräs växa fritt, de dödas ben kunde sticka upp ur marken om det ville sig riktigt illa och lösa djur betade bland gravmonumenten. Gravstenar och murar revs och återanvändes på annat sätt. Mycket talar för att brevet inte fick något större genomslag och att vården av kyrkogårdarna i de flesta fallen försumrades ända in på 1800-talet. Detta hänger samman med att det länge var själva kyrkorummets som innehöll de mest eftertraktade och påkostade gravplatsen. Gemene mans gravplats ute på kyrkogården ägnades ingen större omtanke.

1700- och 1800-talen

Under 1700-talet hördes allt fler protester mot begravning inne i kyrkorna. Stanken av ruttnande kroppar måste ha varit vedervärdig, och situationen uppfattades som ett sanitärt problem. År 1783 förbjöds bruket att gravlägga de döda inne i kyrkorummen. Eftersom kyrkogårdarna nu togs i bruk igen för alla oavsett socialt ursprung, väcktes så småningom intresset för kyrkogårdarnas utseende till liv. Detta sammanföll med att det så kallade parkidealet började spridas från kontinenten till svenska kyrkogårdar via slott och herrgårdar runt om i landet. Det innebar att trädgårdarna kring herresätena började förses med anlagda gångar och planterade lövträd i rader och alléer. Det var emellertid först under senare hälften av 1800-talet som parkidealet slog igenom helt och fullt på begravningsplatserna runt om i landet.

Parkmodet kom så småningom att förändra kyrkogårdarna fullständigt, från i princip trädlösa ängar med betande djur till väl planerade anläggningar med prydliga gångar, tydliga gravkvarter och lummiga trädrader längs vällagda stenmurar. Än idag präglas merparten av kyrkogårdarna av dessa parkideal, såväl på landsbygden som i staden. Det dröjde dock till slutet av 1800-talet och ibland till och med en bit in på 1900-talet innan det nya modet nådde landsbygden.

På 1700-talet och tidigare placerades gravarna alltid efter ett strikt socialt mönster som var etablerat sedan århundraden. Man använde företrädesvis områdena söder och öster om kyrkan. På landsbygden var kyrkogårdarna indelade på så vis att varje by eller hemman hade sin egen plats. På äldre kyrkogårdar kan man hitta svampformade så kallade gravskiltnadsstenar som markerade olika gårdars gravrättsinnehav på kyrkogården. Det mest eftertraktade var att ligga nära kyrkan. De som hade gott ställt kunde sätta upp en huggen sten eller en gravtumba men ofta nöjde man sig med att ett enkelt träkors eller att bara jordkullen utmärkte platsen. Alla kände ju på den tiden till platsen för det egna hemmanets gravar. Längst ut på kyrkogården och längs med muren fick de fattiga och egendomslösa sin sista vila. I norr begravde man brottslingar, och utanför den vigda jorden hamnade »självspillingarna« som tagit sina egna liv.

Indelningen i olika avdelningar för de olika hemmanen slutade att tillämpas successivt under 1700- och 1800-talen. Istället övergick man till att begrava de döda i rad på en ledig plats efterhand. Varv efter varv fylldes

på i kronologisk ordning allt eftersom folk dog, och stora gårds- och släktgravar fick flyttas när de stod i vägen.

Vid 1800-talets mitt blev det vanligt att den som hade råd kunde köpa sig en gravplats av församlingen, en familjegrav där make, maka, barn och efterlevande barn med fruar eller män skulle begravas. Detta speglar också samhällets ökande individualisering som skedde i samband med industrialiseringen. Avdelningarna för gårdar och byar luckrades alltså upp och gav istället plats för individuellt utformade gravvårdar. Kyrkogårdarna kom att delas in i ett område med köpta gravar och ett med gravar på rad för dem som inte kunde köpa sin grav. De gravar som inte var köpta kallades för linjegravar, frigravar eller gravar på allmänna linjen eller allmänna varvet. Dessa uttryck var vanliga långt in på 1900-talet. Linjegraven avskaffades i 1964 års gravrättslag.

År 1815 beslutades det att begravningar av hygieniska skäl inte längre fick ske inne i städer och byar och att nya begravningsplatser skulle läggas utanför stads- och bygränserna. Tidigare hade man bara begravt fattiga eller folk som dött i någon epidemi utanför städerna. De stora skillnaderna i sättet att begrava människor beroende på socialt ursprung uppmärksammades också. Det beslutades att alla skulle ha rätt till en egen grav och att ingen längre skulle behöva läggas i en allmän grav på någon fattigkyrkogård. Men för de högre skikten fortsatte det att vara viktigt att uttrycka sin rang också efter döden under lång tid därefter. Stenindustrin utvecklades i snabb takt under 1800-talets senare del och det gick att skaffa sig större och mer exklusiva gravvårdar av sten än tidigare. De påkostade gravanordningarna fick också de mest synliga placeringarna nära gångstråken eller huvudentrén.

Under 1700-talet utvecklades föreställningen att träd hade en renande effekt på marken och luften. År 1805 kom ett påbud om att begravningsplatserna skulle planteras med lövträd. Denna föreställning försvann successivt under 1800-talet, men träden hade kommit till kyrkogårdarna för att stanna. Det är i första hand de inhemska träarterna som alm, ask, lönn, lind och ek som planterats och som fortfarande dominerar dagens kyrkogårdar i form av trädrader och -kransar.

Under mitten och slutet av 1800-talet blev det också populärt att plantera träd solitärt på kyrkogårdarna, så kallade gravträd eller vårdträd. Till dessa användes ofta olika hängande arter, vilket ibland kallas sorgeträd och -buskar. De var ett uttryck för tidens romantiska anda då man gärna ville läsa in känslor i naturen.

Runt kapellkyrkogården löper en granhäck medan den centrala grusgången kantas av björkar.

1900- och 2000-talets kyrkogårdar

De kyrkogårdar vi ser idag har fått sin huvudsakliga form under det sena 1800-talet. Den ganska strama strukturen med murar, trädkrans, klippta häckar och raka prydliga gångar härrör från parkidealet, som beskrivits ovan. Till saken hör också att 1700- och 1800-talens stora befolkningstillväxt ledde till att det blev trångt på många kyrkogårdar. Kvartersuppdelningen utvecklades som ett resultat av detta, och det blev också praktiskt att anordna gångar mellan kvarteren. Tidigare hade det i regel endast funnits riktiga gångar från grindarna i muren till kyrkporten. Kvarteren skapades ofta med hjälp av klippta häckar. En särskild variant är den så kallade rygghäcken som sedan 1920-talet planterats för att skapa arkitektoniska avgränsningar mellan gravarna.

Industrialismens massproduktion av gravstenar samt gjutna kors och staket bidrar också stort till karaktären

på dagens kyrkogårdar. Utbudet av gravvårdar att välja mellan växte snabbt under 1800-talens sista decennier och det var inte längre lika dyrt att resa en sten. Samtidigt var det vanligt bland de breda folklagren ända till andra världskriget med enkla vårdar som endast markerades av ett träkors eller en så kallad gravkulle beväxt med vintergröna.

Under 1900-talet infördes bestämmelser för gravvårdarnas utseende, vilket resulterade i allt mer enhetliga gravkvarter utan utrymme för större variation. I slutet av 1900-talet har många kyrkogårdar försetts med ask- och urlundar i takt med att allt fler människor kremas efter sin död. Vidare har alla kyrkogårdar påverkats mer eller mindre av kyrkogårdsskötselns rationalisering. Gravramar i sten och infattningshäckar har ofta tagits bort för att göra gräsklippningen enklare och grusade gångar har ersatts av gräsmattor eller mer lättskötta

Välklippta häckar av oxbär kantar flera av gravkvarteren.

gångar av asfalt eller stenplattor. Under 1900-talets sista årtionden och 2000-talets första decennium har gravstenarna blivit allt mer personligt präglade.

Lagstiftning

Generella krav

När det gäller vissa kategorier av den kyrkliga egendomen ställer staten speciella krav i fråga om förvaltning. I kulturmiljölagens 4 kapitel (se nedan) finns särskilda bestämmelser om skydd för kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Skyddet för dessa sk kyrkliga kulturminnen är oberoende av någon myndighets beslut (KML 4 kap. 1 §). De särskilda skyddsbestämmelserna har sina rötter långt tillbaka i tiden och skall ses mot bakgrund av Svenska kyrkans ställning i det svenska samhället genom århundraden.

De generella skyddsbestämmelserna i 4 kap. KML innebär i korthet att kyrkobyggnader och begravningsplatser byggda eller anlagda före 1940 omfattas av tillståndsplikt, det vill säga de får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen (KML 4 kap. 3 och 13 §§). Förvaltningen skall präglas av respekt för egendomens och miljöernas särskilda karaktär och antikvariska krav måste beaktas. Tillstånd krävs också för att avyttra, avföra, reparera, ändra eller flytta föremål upptagna i inventarieförteckningen.

Väsentlig ändring av kyrkogård eller begravningsplats

I och med relationsändringen mellan staten och kyrkan, från och med 1 januari år 2000, har pastoraten och kyrkogårdsförvaltningarna själva det stora ansvaret för utformningen av kyrkogårdar, men även ansvar för att förteckningar över inventarier av kulturhistoriskt värde

Ovanlig gravvård i plexiglas

upprättas samt att inventarierna förvaras och vårdas väl. Kyrkogårdsförvaltningen måste vid en väsentlig ändring av begravningsplats, utöver ansökan hos länsstyrelsen, söka bygglov hos den kommunala byggnadsnämnden enligt Plan- och bygglagen för de ärenden som faller utanför den statliga tillsynen enligt KML.

Utöver KML och begravningslagen är det Riksantikvarieämbetet som skall ge närmare föreskrifter för hur vården av de kyrkliga kulturminnena sker (Förordning (1988:1088) om kulturminnen m. m. 22 §). Enligt Riksantikvarieämbetet kan väsentliga förändringar innebära:

- borttagande eller genomgripande ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom begravningsplatsen,
- ändring av inredning och konstnärlig utsmyckning i ceremonirum samt konstnärlig utsmyckning utomhus med undantag för sådana betydelselösa ändringar som endast avser att tillgodose vissa praktiska behov,
- ändring av vegetationens arkitektoniska och rumsskapande karaktär,
- större ändringar av gravkvarter och gång- eller vägsystem inom gravplatsen,
- ändrad vägbelysning, anläggande eller ändring av elektrisk belysning,
- åtgärder som i sig själva inte är väsentliga men som har betydelse för anläggningens

helhetsverkan om de upprepas såsom borttagande av gravramar, staket och dylikt kringgravplatser, ändrad trädvegetation samt ändrad markbehandling inom gravområden.

Ovanstående innebär i praktiken att kyrkogårdsförvaltningen skall söka tillstånd inför fällning av träd i trädkransar inom kyrkogården, ändring eller borttagande av murar, gångar etceteraetera.

Den sista punkten uttrycker det vanligaste problemet, det vill säga de små förändringar som sker kontinuerligt under en längre tid och som så småningom åstadkommer väsentlig förändring. Problemet grundar sig i ett kortsiktigt tänkande och undviks genom ett långsiktigt, planerat förhållningssätt till den dagliga skötseln av kyrkogården.

Riksantikvarieämbetets rekommendationer
Riksantikvarieämbetet (RAÄ) har till uppgift att ge närmare föreskrifter för hur vårderna av de kyrkliga kulturminnena sker. Dessa rekommendationer är inte klara i skrivande stund, men det finns ett antal publicerade artiklar i ämnet. I Kulturmiljövård nr 6/1989 ägnas hela tidskriften åt kyrkogårdar och i Inger och Jan Berglunds artikel »Kyrkogården idag och imorgon« skriver de att istället för att betrakta den medeltida kyrkogården som historiska minnesmärken skulle man åter kunna använda den som begravningsplats. De vill dock framhålla att vid fortsatt begravning på dessa kyrkogårdar är det viktigt att ta tillvara och bevara den ursprungliga karaktären och att nya gravar måste anpassas till det »gamla mönstret« (s. 12). Även Kulturmiljövård 2/2003 ägnas till stora delar åt kyrkor och kyrkogårdar.

Gravrätt och ändringar av gravvårdar och gravanordningar

Gravvården ägs av den som betalar gravrättsavgiften. När gravrätten upphör har gravrättsinnehavaren rätt till gravvården. Vill gravrättsinnehavaren föra bort vårderna, får detta dock inte ske utan upplåtarens medgivande eller utan länsstyrelsens tillstånd om den är kulturhistoriskt värdefull. Medgivande skall lämnas förutsatt att det inte finns risk för att man förfar med gravvården på ett ovärdigt sätt (begravningslag 7 kap. 28 §, se nedan). Står vårderna kvar längre än sex månader efter att gravrätten upphört och att gravrättsinnehavaren meddelats

tillfaller den upplåtaren (vanligen pastoratet). Om en gravanordning av kulturhistoriskt värde har tillfallit upplåtaren ska den i första hand lämnas kvar på den ursprungliga gravplatsen. Om gravvården ändå måste föras bort från sin ursprungliga plats ska den ställas upp på lämplig och därtill avsedd plats inom begravningsplatsen (begravningslag 7 kap. 37 §). Ansökan om borttagande eller flytt av gravvården sker hos länsstyrelsen.

Gravvårdar som har tillfallit upplåtaren faller under benämningen kyrkliga inventarier. Kyrkliga inventarier av kulturhistoriskt värde skall enligt lag förvaras och vårdas väl (KML 4 kap. 6 §). Varje församling är skyldig att föra en förteckning över dessa inventarier. Gravvårdar av kulturhistoriskt värde som har tillfallit församlingen skall tas upp i inventarieförteckningen. I förteckningen ska det även stå var föremålet förvaras om det rör sig om en plats utanför kyrkan. Utöver att församlingen själva kan anse att gravvårdar är av kulturhistoriskt intresse och föra upp dem på inventarielistan, har länsstyrelsen rätt att besluta om att föremål tas upp i förteckningen (KML 4 kap. 10 §). När det rör gravvårdar med kulturhistoriskt värde krävs det tillstånd från länsstyrelsen i följande fall:

- För att avyttra en gravvård
- För att föra av den från förteckningen
- För att reparera eller ändra en gravvård. För mera obetydliga reparationer krävs inget tillstånd. De skall dock utföras så att vårdens kulturhistoriska värde inte minskar.
- Flytta gravvården från den plats där den sedan gammalt hör hemma (KML 4 kap. 9 §).
- Om det finns allvarlig fara för att en värdefull gravvård skadas har länsstyrelsen rätt att vidta åtgärder för att skydda eller vårda den. Detta ska i så fall ske i samråd med stiftet eller privata ägare. Man kan ta upp gravvårdar av kulturhistoriskt intresse, som fortfarande är i privat ägo, i inventarieförteckningen. I så fall krävs inte länsstyrelsens tillåtelse för ovanstående punkter.

Kyrkogårdens naturmiljö

Begravningsplatserna är i dag välskötta parkanläggningar av högt kulturhistoriskt värde, där kulturhänsynen i allra högsta grad är gällande (KML 4 kap. 11 och 13 §§). En felaktigt utförd vårdinsats eller beskärning kan döda eller allvarligt skada en växt och därmed förändra hela karaktären på begravningsplatsen. Därför är det viktigt att erfarna personer anlitas för besiktningar och ändringar.

Miljöbalken (1998:808) ger möjligheten att särskilt skyddsvärda mindre markområden, såsom kyrkogårdar med trädkrans och till exempel stengärdesgårdar, kan förklaras som biotopskyddsområden (MB 7 kap. 11 §). I förarbetet till miljöbalken listas områden som avses som biotopskyddsområden, till exempel alléer, av lövträd i enkel eller dubbel rad som består av minst fem vuxna träd längs en väg eller i ett öppet landskap, eller stenmurar i jordbruksmark, som har eller har haft hägnadsfunktion för jordbruk eller annan funktion (1998:1252, se nedan).

Skötselråd

Kulturminneslagen säger att såväl kyrkogården som helhet och enskilda gravvårdar skall vårdas och underhållas så att det kulturhistoriska värdet inte minskas eller försvåras. Ett kontinuerligt underhåll förebygger större komplikationer och är en ekonomisk vinning på sikt.

Syftet med alla åtgärder på en gravvård är givetvis att förlänga gravvårdens livslängd. Därför är det viktigt att vården anpassas till gravvårdens karaktär. Väsentligt för all skötsel är de förebyggande åtgärderna som minskar risken för skador orskade av påväxt av växter och mikroorganismer eller genom sura nedfall. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer och visar sig i form av sprickor, avflagningar, bompartier (luftfickor), deformationer, sandning/pulverisering eller stenbortfall.

Viktigt för förståelsen av begravningsplatsen är att en äldre gravvård skall behandlas så att vårdens ålder tydligt framgår. Det är med andra ord viktigt att de spår som tiden lämnat efter sig bevaras. Vid rengöring och reparation av vårdar äldre än hundra år eller som har högt kulturhistoriskt värde är det lämpligt att en konservator anlitas, såväl för rådgivning och för reparationsåtgärderna som för upprättande av vårdplan för de kulturhistoriskt värdefulla vårdarna.

Bergarter

Det är stor skillnad på olika stensorters motståndskraft mot vittring och skador. De mjukare sedimentära bergarterna som sandsten, kalksten och marmor vittrar lättare än den hårda graniten på grund av de mjukare bergarternas lager med olika hårdhet och porositet. Varje vård skall behandlas och rengöras utifrån den specifika bergartens egenskaper.

Gravstenar från 1800-talets mitt och tidigare är med få undantag huggna i mjuka bergarter som kalksten och sandsten. Den hårdare graniten blev vanlig först under andra halvan av 1800-talet då det blev möjligt att industriellt bryta den. Förutom granit, gnejs och diabas förekommer även marmor, skiffer och täljsten i gravvårdarna. I sällsynta fall förekommer också gravanordningar som gjutits i betong.

Allmänna åtgärder

Mycket av det viktiga arbetet med gravvårdarna ligger i den allmänna tillsynen. Sten är ett sprött material och därmed mycket känsligt för mekanisk påverkan i form av slag och stötar. Enkla åtgärder som betyder mycket

för gravvårdarnas bevarande är att dels vara försiktig när större fordon skall manövreras så att vårdarna inte tar skada, och att markera gångvägar tydligt så att besökare inte i onödan kliver på hållar. Att dagligen vara vaksam på vårdarnas tillstånd genom att ta bort regnvatten och snö från hållar och tumbor, sopa bort löv och nedfallande grenar, och kontrollera så att inte ojämnheter och sättningar bildas under liggande hållar, betyder på längre sikt att gravvårdarna får finnas kvar som de unika objekt de är. Om något inträffar som behöver åtgärdas skall åtgärderna ske omgående, dels för att minnet av att det skett ofta bleknar snabbt och att exempelvis avslagna bitar skall fästas tillbaka på exakt rätt plats. Graffiti är lättare att få bort när skadan är färsk.

Mekaniska skador

Förankringsjärn som rostet är en vanlig orsak till skadade gravanordningar. Ett viktigt arbete är att byta ut eller rostskyddsbehandla de korroderande förankringsjärnen. När järnkramlorna rostar expanderar järnet och stenen den är infogad i sprängs sönder. Att byta dessa förankringsjärn mot rostfritt stål betyder mycket för framför allt tumbornas och hållarnas fortlevnad

på kyrkogårdarna, men är också viktigt ur säkerhets-synpunkt. Vid byte är det viktigt att ta hänsyn till hur järnen är fästade och hur de är utformade. Detta bör dokumenteras både ur teknikhistorisk synvinkel men även då järnen i framtiden kan hjälpa till att datera tumborna tidsmässigt eller härleda dem till olika gravfirmor etcetera.

Sättningar på tumbor och liggande hällar kan orsaka sprickbildning och materialbortfall. Vid en stabilisering och upprätning av konstruktionen bör en konservator kontaktas om huruvida en fuktspärr skall placeras under sidohällarna. Att kapillärt avskilja stenen från markfukten kan i förlängningen vara klokt. Metoder för arbetet bör diskuteras med antikvarisk kontrollant och konservatorer.

Rengöring

Behöver gravvårdens rengöras och i så fall varför? Hur ren bör den bli? Att rengöra en vård för att den skall bli vackrare har inte första prioritet om objektet klassats som kulturhistoriskt värdefull. Rengöringen bör istället ske för att kunna skapa sig en förståelse för objektet, att kunna tolka en inskription eller en skulptural relief, och för att förlänga livslängden på gravården.

Vid hårdare smutsning och behov av större ingrepp bör en konservator kontaktas för rådgivning och eventuellt utförande. Enklare rengöring sker med mycket vatten, mjuka borstar och inget eller minimalt med rengöringsmedel. Vid all våtrengöring gäller att man ska använda rikligt med vatten och skölja ofta. Grus och små partiklar kan annars repa stenytan. Detta är extra viktigt vid rengöring av polerade ytor som repas lätt.

Metoden för rengöringen skall anpassas efter vad som skapat smutsen. En så begränsad användning av kemiska medel (rengöringsmedel, biocider etcetera) på vårdarna som möjligt är att rekommendera, på grund av att olika bergarter tar åt sig medlet olika och att vissa bergarter kan reagera med lösningen och i värsta fall lösas upp och ytan förstöras. Nedan följer en kort redovisning av vad man kan göra för att ta bort olika smutsningar samt vilka förebyggande åtgärder de kan kräva.

Biologisk påväxt

Biologisk påväxt upplevs av många som misspydande och kan göra inskriptioner svårlästa. Vissa lavar är också aggressiva mot stenen genom att de löser upp yt-

skiktet och får mineralkornen att lossna. Lavar och alger håller också fukt, vilket kan bidra till frostsprängning.

Alger

Alger trivs bäst i fuktiga skuggrika miljöer och förekommer på begravningsplatser oftast på stenytor som vetter mot norr eller under skuggande träd. Algerna är oftast gröna och upplevs som fuktiga vid beröring. En sten som rengjorts från alger återkoloniserar snabbt om den inte hålls torr.

Mossor och gräs

Stenar som inte rengjorts på länge eller på liggande stenar där jod kan samlas i fördjupningar är goda grogrunder för mossor och gräs. Det är ofta enkelt att avlägsna mossor och gräs och återväxten sker inte speciellt snabbt om jord och fukt fickor hålls rena.

Lavar

På stenarnas ytor kan lavarna se ut som tunna skorpor. Under ytan fäster lavarna sig med rötter (hyfer) som tränger in i stenen. Vid rengöring är det ofta endast skorpan som kan avlägsnas. De kvarvarande rötterna ger därför ofta upphov till nytillväxt inom ett par års tid.

På skadade delar eller på mjuka stensorter ska endast varmt vatten och mjuka borstar användas. För att öka vätningen av stenen kan några droppar diskmedel tillsättas tvättvattnet. Riktigt hårda lavar kan mjukas upp genom att stenen under någon vecka står insvept i våta tygsäckar och plast. Några droppar ammoniak i vattnet bidrar också till att mjuka upp lavarna. Därefter kan stenen rengöras med mjuk borste och riklig vattensköljning.

Mer avancerade rengöringsmetoder bör utföras av erfarna hantverkare eller stenarbetare. Vårdar med mycket höga kulturhistoriska värden bör rengöras av konservatorer.

Kemiska skador

Svavelhaltiga luftföroreningar kan omvandla ytan på kalkhaltiga stenar till kemiskt gips. Denna så kallade gipskrusta är ofta svart och bubblig och återfinns på ytor i regnskugga (exempelvis att statyer får svarta ögonhål och svarta »slöjor« under utskjutande delar).

Kraftigt lavangripen sten gravnummer 65 D. Lavar som dessa är svåra att få bort på djupet utan att stenen skadas.

Gipskrusta är komplicerat att avlägsna och bör överlätas till konservator.

Rengöringspreparat i handeln innehåller ofta medel som kan verka frätande eller skadligt på annat sätt på stenar varför dessa medel avråds helt från att användas. Exempelvis är den ofta använda rengöringssubstansen kaliumhydroxid, eller lut, starkt basiskt och frätande samt saltbildande. Medel med denna substans i kan föra in salter i porösa stenar eller i hårdare stenars sprickor som när de torkar utvidgas och som kan orsaka saltsprängning av stenen.

Stearin och sot

Marschaller och ljus kan ge olika typer av skador. De kan ge sotränder och stearinstänk och heta marschaller som ställs på stenen kan vintertid orsaka söndersprängning av stenen. Marschaller och ljus skall alltid placeras i stadiga ljushållare eller lyktor och placeras så att de inte kan välta. Stearinstänk är svåra att avlägsna helt. Allt synligt stearin skrapas bort med plast- eller träverktyg. På porösa stenar kan stearin som trängt in i stenen till viss del lösas upp med kemiskt ren bensin och sedan

sugas upp med läskpapper. Stearinet kan även värmas till flytande form med varmluftspistol och sugas upp med läskpapper. Sotränder avlägsnas torrt med suddigummiliknande produkter i samråd med konservator.

Järn- och kopparmissfärgning på sten

Metaller oxideras av vatten och luftens syre och reagerar sedan med stenen. Det ger gröna eller rostbruna missfärgningar som framträder tydligast på ljusa kalkhaltiga stenar men även på hårdare bergarter.

Förebyggande åtgärder

För att undvika missfärgningar skall man i möjligaste mån skydda metallen från oxidation. Skyddet sker genom kontinuerligt underhåll med ommålning av järndetaljer eller genom att byta ut rostande järndubb och förankringsjärn till sådana i rostfritt stål. Kopparmissfärgningar är svåra att förebygga eftersom metallen inte behandlas och man får i de flesta fall acceptera missfärgningen

Rengöring

Rengöring av järn- och kopparmissfärgningar bör utföras först efter samråd med konservator. I vissa fall måste rengöringen utföras av konservator, särskilt när vårdens kulturhistoriska värde är högt.

Graffiti och klotter

Klotter eller graffiti är ofta gjort med sprayfärg eller tusch innehållande mycket finkornigt pigment som tränger in i stenens porer. Har kyrkogården utsatts för klotter ska man kontakta en klottersanerare snarast, då materialet är enklare att avlägsna ju färskare det är. Vid saneringen kan försvagade, imålade eller förgyllda partier påverkas varför en konservator bör kontaktas för rådgivning. Har någon av de kulturhistoriskt intressanta vårdarna på kyrkogården utsatts bör en konservator kontaktas före saneringen för rådgivning.

Förebyggande åtgärder

Vid misstanke att vårdar kan utsättas för klotter eller om det redan har hänt bör utsatta stenar eller murar klotterskyddas. Klotterskydd utförs av saneringsfirmor.

Lämpligaste klotterskyddet för sten är att en hinna av vax eller annat material påförs stenen och som vid sanering avlägsnas tillsammans med klottret. Polerade stenar av granit eller annan hård bergart kan ge ett märkbart förändrat utseende varför dessa stenar kan saneras med lösningsbaserade klotterborttagningsmedel.

Symboler – ikonografi

Symboler i vår omgivning kommer till inom ramen för en gemensam verklighetsuppfattning och de har förekommit på gravstenar sedan lång tid tillbaka. Under andra halvan av 1800-talet användes på gravvårdarna ett flertal kristna symboler men i och med industrialismens inträde började även icke kristna symboler användas, såsom lagerkransar, franska liljor och stjärnor. Den icke religiösa symboliken anknyter ofta till yrkesutövning. Efterkrigstiden och särskilt 1950-talet medförde en återkomst för den sakrala formen på gravvårdarnas symboler.

Under 1970- till 90-talen har en slags privatreligiös symbolik vuxit fram med naturen som främsta inspirationskälla. Tallar i soluppgång över vatten, fåglar och betande rådjur förekommer i dessa meditativa motiv där den moderna människans dröm om naturen träder fram tydligt.

Nedan redovisas ett urval av de symboler som ofta förekommer på västgötska kyrkogårdar. För vidare fördjupning i ämnet rekommenderas följande verk:

- Cooper, J. C, 1995, *Symboler : en uppslagsbok*, övers: Margareta Eklöf och Ingvar Lindblom, Forum, Stockholm
- Dahlby, Frithiof, 1963, *De heliga tecknens hemlighet. Symboler och attribut*, Verbum kyrkliga centralförlaget, Stockholm
- Kilström, Bengt, I., 1983, *Bild och symbol i Guds hus*, Proprius, Stockholm.

Gravvårdarnas symboliska utformning

- Avbrutna kolonner eller stenar: det avbrutna livet, livets kortvarighet och snabbt skövlade skönhet.
- Pelare: Sanningens stödjepelare och grund-

fäste. Avbruten pelare är en icke-kristen dödsymbol som pekar på det avbrutna livet.

- Gravvården är utformad som en ek: Styrka och uthållighet.
- Ringkors: ett latinskt kors med en cirkelbåge mellan korsarmarna som till skillnad från hjulkorset går utanför cirkelbågen. Ringkorset restes ofta på en plats där ett våldsdåd ägt rum eller framför en gård för att skydda den för olyckor.

Vilket väderstreck graven är placerad mot har stor betydelse:

- Öster: Frälsningens väderstreck. De döda lades med ögonen riktade åt öster, mot paradiset.
- Söder: Ljusorten, varifrån herren kommer.
- Norr: mörkrets ort där demonerna härskar.
- Väster: Nattens ankomst, världens afton. Demonernas, dödens och den yttersta domens väderstreck.

Djursymboler

- Duva: Den heliga andes viktigaste symbol. Återges ofta med korsgloria och omgiven av strålar. En duva på gravstenen symboliserar den kristna själen, som gått till den eviga vilan.
- Bi: Hopp, oskuld, odödlighet och uppståndelse men även fliten och jungfrulighetens symbol. Symboliserar även medlemmarna i kyrkan som samlar in livets söta frukter.
- Fisk: symbol för människan. Kristus är fisken och lärjungarna hans små fiskar, därför dopvattnet.
- Fjäril: dess tre stadier symboliserar treenigheten.
- Fågel: fågel flygande ur sin bur symboliserar själen som flyr sitt jordiska fängelse.

- Orm: vishetssymbol
- Svala: Mariafågeln men även en symbol för Kristus.

Symboler från växtriket

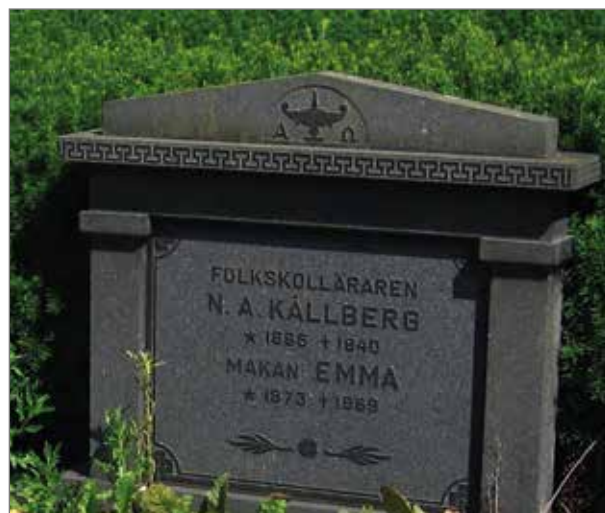
- Blommor på graven: En evig vår, det kristna hoppet.
- Järnek: Symbol för Jesu lidande och korsfästelse.
- Pinjekotten: fruktbarhetssymbol
- Ros: Kristus och hans dygder.
- Trädet: symbol för uppståndelsen och evigt liv. Ett avbrutet träd symboliserar det avbrutna livet.
- Vinrankan: uppståndelsesymbol

Ljuset och elden som symboler

- Evighetslampan/oljelampan: andens ljus. Vi lever i Kristi frälsnings ljus. Lampan är också en viktig judisk symbol för döden och tänds som minne av den döda.
- Facklan: Neråtvänd symboliserar den livets utslocknande, odödligheten. Ingen kristen symbol.
- Ljus: dödsljuset symboliserar att den döde är redo att möta Kristus.

Föremål som symboler

- Hästskon: anses bringa lycka och symboliserar himlavalvet med öppningen nedåt. Är öppningen uppåt symboliserar den helvetet.
- Kalken: symboliserar Jesu grav. En kalk på en prästs gravsten symboliserar hans eller hennes ämbete.

Grav nr 385-5 Oljelampan symboliserar andens ljus och de grekiska bokstäverna alfa och omega; alltings början och fullbordan.

- Krona: Livets krona, tillsammans med palmbladet (segerens palm) symboliserar ett evigt liv.
- Skeppet: Symbol för Kristi kyrka: Kristus styr skeppet, de troende är besättningsmännen. Masten är korset, seglet är tron, drivkraften är anden, Guds ord kompassen, hoppet ankaren, bönen ankarkättingen och Guds trofasthet ankargrunden.
- Timglaset: tidens flykt, det snabbt flyende livet. Vanlig symbol sedan 1700-talet
- Uppslagen bok placerad på en stubbe: enhet mellan natur och kultur.
- Urna: sorg och saknad. Med flammor symboliserar den det nya livet som följer efter döden. Är den draperad syftas på begravning och död.
- Vågskålen: symbol för domen.

Himlakroppar

- Stjärna: exempelvis morgonstjärnan: En åttauddig stjärna är kristusstjärnan, sinnebilden för fullkomlighet och oändlighet. Stjärnan med strålar under symboliserar Betlehemsstjärnan. Den sexuddiga stjärnan,

hexagrammet eller Davidsstjärnan, symboliserar judendomen.

Kristna symboler

- Hjulkorset: Segerkorset.
- I.N.R.I.: inskriptionen på Jesu kors: J(esus) N(azarenus) R(ex) J(udaeorum): Jesus från Nasaret, judarnas konung.
- Korset: uppståndelsesymbol. De tre korsen på golgata: död.
- Kristusmonogram:
- IHC/IHS: Monogrammet lanserades under 1400-talet och tolkades då som:
- I(esus) H(ominum) S(alvator): Jesus människornas frälsare, eller
- I(n) H(oc) S(igno vinces): i detta tecken skall du segra, eller
- I(n) H(oc) S(alvus): i detta finnes frälsning.
- I(esus) H(omo) S(anctus): Jesus den heliga människan.
- I(esum) H(abemus) S(ocium): vi hava Jesus som följeslagare (Jesuitisk tolkning)
- I C: J(esu)s
- I R: Jesus Redmptor, Jesus Frälsaren.
- I S: Jesus Salvator, Jesus Frälsaren.
- Pentagram: Med spetsen uppåt betyder det att man anropar himlen, pekar spetsen neråt betyder det att man åkallar den undre världen. Pentagrammet förekommer ofta som avvärjningssymbol på husgeråd, dörrar, väggar, hus osv. De onda demonerna skulle fångas eller oskadliggöras med hjälp av pentagrammet.

- Ring: världsalltet och oändligheten och fulländningen.

- Treenigheten: antalet tre står för treenigheten ex tre cirkelbågar som skär varandra heter trinitas: trefaldigheten. Treppet (också kallat trifolium) används ofta som dekoration men ger i vissa fall även stenen dess form, är ett stiliserat treklöverblad som symboliserar treenigheten och dess hemligheter.

- Ängel med barn i famnen: skyddsängel, dödsängel - ofta på barngravar i form av alabasterrelief efter den danske skulptören Bertel Thorvaldsen och som fogades in i granit- eller marmorstenar.

Kapellkyrkogården ur ett historiskt perspektiv

Brunns socken

Brunns socken ligger vid sjön Åsundens västra och nordvästra strand i södra delen av Redvägs härad. Vid årsskiftet 1937–1938 inkorporerades Brunns och Vists landskommuner med Ulricehamns kommun. Då hade Brunn cirka ettusen invånare, Vist hade drygt fyrahundra och i Ulricehamn bodde omkring fyrtusen femhundra personer. Socknens areal var 25,08 kvadratkilometer.

Brunns villastad där kapellkyrkogården är belägen ligger i bergssluttningen nordväst om Åsunden medan det gamla sockencentrumet ligger i dalgången strax väster om Villastaden. Norr om samhället och nuvarande riksväg 40 ligger ett gravfält med kontinuitet sedan bronsålder och fram till medeltid. Gravfältet innehåller över femtio fornlämningar med högar, stensättningar, rösen samt även områden med fossil åkermark. I den västra delen av kapellkyrkogården finns en domarring bevarad med nio resta stenar.

Invid Brunnsbäckens södra strand ligger den gamla kyrkplatsen. Av den gamla kyrkan återstår idag en ruin i form av ett långhus från 1200-talet med fullbrett kor rakt kor från 1697 och vapenhus från 1808.

Enligt de gamla jordeböckerna från 1540-talet dominerades jordägandet i Brunn av frälse- och kyrkohemman. År 1542 fanns nio gårdar upptagna i jordeboken. Ett av frälsehemmanen i Brunn upptogs 1636 till säteri av den adliga släkten Gyllenstierna. Gården hette ursprungligen Hästhagen men fick då namnet

Sockencentrat Brunn i mitten på kartan medan det ännu inte bebyggda området Villastaden ligger nordost på kartan. Häradsökonomiska kartan från 1890-talet.

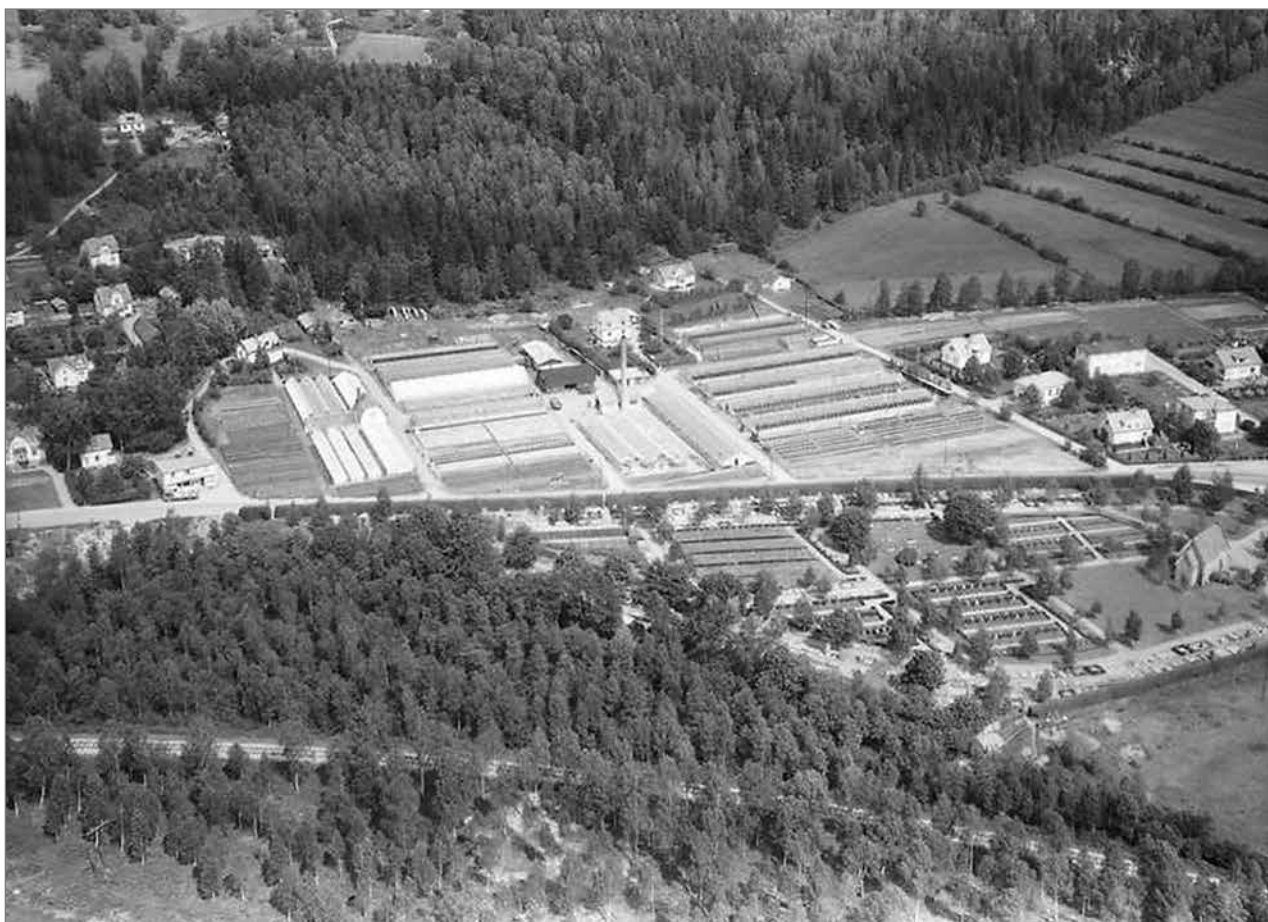
Brunnsnäs. De nuvarande byggnaderna på Brunnsnäs uppfördes på 1770-talet och under åren ägdes säteriet av ett flertal ägare.

Järnvägen mellan Borås och Ulricehamn invigdes 1917 och kring järnvägen växte ett stationssamhälle upp i början av 1900-talet. Invid det gamla vägskälet söder om samhället ligger en bebyggelsemiljö som består av den gamla folkskolan från 1880 samt på den andra sidan vägen den nya skolan från 1931. Ett stycke längre österut invid den gamla landsvägen mot Borås ligger en gammal gästgivargård. Den är troligtvis uppförd i slutet av 1700-talet och fungerade som gästgivargård fram till slutet av 1800-talet. På en bergsknalle ett kort stycke därifrån ligger den nuvarande kyrkan och kyrkogård. Bebyggelsen runt om består till stor del av utskiftade gårdar med omgivande hagmarker.

Brunns villastad började inte bebyggas förrän på 1910–20-talet. På häradskartan från 1890 finns några

gårdar Snipe och Refleskog samt under dessa, torpen Dalen, Anneberg och Svedjan. Området var till största delen skogbeklätt med små åkerlappar kring gårdarna. I samband med att järnvägen drogs fram så växte behovet av bostäder och området började bebyggas med främst egnahem. I början av 1900-talet fanns här också en rad småindustrier främst inom textil och trä. Men det var de stora handelsträdgårdarna som var den dominerande verksamheten i början av 1900-talet. I Brunns villastad fanns flera handelsträdgårdar, bland annat Henrikssons som startade sin verksamhet i början av 1900-talet och fanns kvar till början av 2000-talet.

Sjösänkning var ett vanligt sätt att utöka åkerarealerna i mitten och slutet av 1800-talet. Så gjordes det även i Åsunden som sänktes i mitten av 1800-talet med över en meter. På 1950-talet när Brunns socken hade införlivats med Ulricehamns så omvandlades den gamla sjöbotten i norra delen av Åsunden till badplats och camping.

Flygbild från 1956 med Henrikssons handelsträdgård i mitten, kapellkyrkogården i nedre delen av bilden. Foto: Kulturlagrets arkiv Vänersborg.

Under senare delen av 1900-talet ökade villabyggnandet i Brunns villastad samt att allt fler industrier och företag etablerades i området. Idag planeras för ytterligare bebyggelse nordväst om kapellkyrkogården och riksväg 40 vilket bland annat har möjliggjorts genom den ändrade sträckningen av riksvägen.

Översiktlig historik över kyrkan

Gravkapellet från 1914 är ritat av arkitekt Lars Kellman. Det är byggt i en karaktäristisk nationalromantisk stil med tunga mörka tegelfasader som avslutas upptill av en kraftigt putsad takgesims målat i vitt. Det branta sadeltaket är klätt med tvåkupigt lertegel och fönstren på kapellet är små, spetsbågiga och vitmålade. Portalen mot nordost som omger den kraftiga ekdörren är murad i dekorativa språng. På fasaden och i hörnen finns synliga strävsystem med raka och snedställda strävpe-lare som enbart tjänar som dekoration.

I anslutning till gravkapellet byggdes 1945 ett bårhus och förråd under marken samt att man grävde ur för en källare. Arkitekten för ombyggnaden var John Hellstrand. Nedgången till bårhuset och källaren kantades av huggen granit och ett smidesräcke. En trappa ledde ner till både el centralen som ligger i källaren samt till bårhuset.

År 2010 gjordes en renovering av kapellet, taket lades om och fönstren målades. Källarutrymmet under mark som tidigare användes som kistförvaring revs och utrymmet fylldes igen med tegelkross, makadam och matjord. Befintlig trappa ned till elcentralen under kapellet samt även staketet runt återanvändes.

Kyrkogårdens historia

Kapellkyrkogården togs i bruk i början på 1900-talet samtida med gravkapellet. Den kallades då »Nya kyrkogården« eftersom den anlades efter Gamla kyrkogården

På den ekonomiska kartan från 1960 ser man att området norr om Åsunden fortfarande har en agrar prägel med stora öppna åkerytor. På kartan ser vi kapellkyrkogården norr om järnvägen och Prångens campingplats.

Gravkapellet från nordväst.

inne i stans centrum. Från början utnyttjades platserna längs utmed kanterna av kyrkogården i kvarterna c, d och e. Därefter fylldes platserna på i kvarteren nr 2, 3 och 4. När gravplatserna på Kapellkyrkogården började bli fyllda på 1960-talet utökade man kyrkogården i Vist i stället.

Kapellkyrkogården har genomgått få förändringar genom åren, ingen utvidgning har skett eftersom man flyttade begravingarna till Vist istället. Av skötselskäl har ett flertal grusgångar lagts igen, åtminstone fram till 1956 fanns ett rikt gångsystem som gick i nord-sydlig riktning i flera av kvarteren. Ett flertal stenramar har också tagits bort. De formklippta häckarna av idegran samt bollarna framför entrén har dock kommit till på senare tid. Den största skillnaden om man jämför med flygfotot från 1956 är antalet och storleken på björkarna.

Flygfoto från 1946. Kvarteren närmast kapellet har ej tagits i bruk. Foto: Kulturlagret Vänersborg.

Kapellkyrkogården idag

Allmänt

Kapellkyrkogården ligger på fastigheten Bogesund 1:47 Sandåkers gravkapell. Begravningsplatsens yta omfattar 17 877 kvadratmeter.

I skrivande stund finns det 1 383 gravplatser i gravregistret varav 1 058 är upplåtna idag. 325 är ej upplåtna. Under år 2010 genomfördes totalt tio gravsättningar på Kapellkyrkogården alla var urnbegravningar. För 2011 var siffrorna åtta urnbegravningar. Dessa siffror gäller 2014-08-19. Siffrorna ändras hela tiden, då nya platser upplåts och vissa återlämnas.

Kyrkogårdens avgränsning och disposition

Gravkapellet ligger med koret åt söder i den norra och smalaste delen av en närmast trapetsoid kyrkogård.

Kring kyrkogården löper en hög granhäck. I norr finns två ingångar, den ena mitt för kapellporten och den andra i nordost. Den förra har fyra fyrkantiga grindstolpar av granit, med toppiga krön. Dessa bär en smidd pargrind med årtalet 1913 och två enkla smidesgrindar. Den andra öppningen har en sentida granittrappa med järnräcke.

Kyrkogården har en för det sena 1800-talet och tidiga 1900-talets typiska parkkaraktär. Grusgångarna som löper genom kyrkogården i öst-västlig riktning i den östra och nordöstra delen kantas av björkar i dubbla rader medan den sydvästra och nordvästra delen har glesare trädrader. En central mittgång som är lagd något i vinkel mot kapellet flankeras av björkar som bildar en allé.

I ytterkanterna av kyrkogården ligger de äldsta gravvårdarna, flera med grusad yta och stenram eller gjutjärnsstaket, kvarteren C, D och E. De yngsta

a)

d)

b)

e)

c)

f)

a) Vy mot väster med kvarteret D i förgrunden, som karaktäriseras av en stor förekomst av grusgravar.

b) Vy mot nordost med de häckomgärdade kvarteren nr 2 och A i förgrunden.

c) Pargrind vid den norra entrén.

d) Formklippta idegransbollor framför kapellet.

e) Längs den södra grusgången finns många grusgravar med stenram.

f) I kvarteret D finns en domarring med nio resta stenar.

gravvårdarna är förlagda i de nordöstra hörnet i kvarteren F och G. Centralt i mitten på kyrkogården ligger fem gravkvarter omringade av grusgångar kvarter A och B samt 1–5.

Framför kapellet finns en stor rund grusplan och från den strålar fyra grusgångar ut i varje riktning. Kapellet pryds vid entrén av sex stycken formklippta idegranar och runt grusplan finns en öppen gräsyta planterad med björkar. Invid kyrkogården i söder finns en sentida byggnad för kyrkogårdsförvaltning.

Gravvårdarna

Gravvårdarna på kapellkyrkogården härrör av förklarliga skäl från 1900-talet och framåt. Kyrkogården ger ett omväxlande och varierat intryck med såväl låga som höga anläggningar, många grusgravar med ram och flera med smidesstaket. Flera kvarter omgärdas av klippta häckar av oxbär eller rosenspirea. I västra delen av området finns ett kvarter med formklippta häckar av idegran. Gravvårdarna är övervägande placerade i nord-sydlig riktning. I de yngre kvarteren A och B samt 2–5 är gravvårdarna tätare placerade medan i de äldre C, D och E är de glesare med gräsytor emellan.

Många av gravvårdarna på kyrkogården är påkostade med stenramar, fristående obelisker och smidesstaket. I kvarteret nr 1 finns rester av en allmänning eller allmänna varvet bevarade med gravar från 1910–30-talet, glest placerade.

Vad gravvårdarna berättar om bygden

Gravvårdarna på kapellkyrkogården berättar sammantaget en rik historia om trakten, dess invånare och näringar under de senaste århundradena. Via gravvårdarnas inskriptioner skildras såväl samhällets utveckling och struktur som olika stilinfluenser genom tiderna. Samtidigt är bilden av samhället väldigt skev eftersom den i stora delar endast visar på historien för dem vars efterlevande hade råd att resa en gravvård. Det var först mot 1900-talets mitt som i stort sett alla hade råd att skaffa en gravsten, före dess markerades gemene mans grav i regel endast med en gravkulle eller sandad yta, ibland planterad med någon perenn som till exempel vintergröna. Merparten av 1800-talets och det tidiga 1900-talets befolkning har inte lämnat något bestående alls efter sig i form av inskriptioner på stenar och kors. Detta gäller särskilt kvinnor, barn och mindre

Område väster om kapellet, här ligger resterna efter den så kallade allmänningen.

bemedlade ur de lägsta sociala klasserna såsom torpare och backstugusittare.

Antalet äldre gravvårdar från 1800-talet och tidigare är obefintligt på kapellkyrkogården av förklarliga skäl eftersom kapellet byggdes 1914. Det finns däremot gott om gravvårdar med titel.

Ulricehamn med omnejd har varit, och är i viss utsträckning fortfarande, präglad av handel- och småindustri. Många av titlarna på kyrkogården speglar det framväxande näringslivet och om ett ökat byggande, de vanligaste titlarna som omnämns på kyrkogårdens gravvårdar är *Byggmästare*, *Handlanden*, *Köpmannen* och *Fabrikören*. De förbättrade kommunikationerna, med järnväg, tidningar, telefon har också satt stor prägel och flera av gravvårdarna har titlar som *Järnvägstjänstemannen*, *Stationsskrivaren*, *Telefonreparatören*, *Annonschefen*, *Redaktören*.

Fortfarande finns dock skråsamhället representerat i hög grad genom titlar som; *Bagaremästare*, *Urmakaremästare*, *Målaremästare* och *Skomakaremästare*. Rätts- och militärväsendet företräds på kyrkogården av titlar som *Flaggunderofficeren* och *Löjtnanten* och utbildningsväsendet i sin tur genom *Folkskolläraren*. Kyrkan finns representerad genom *Kyrkvärden*, *Predikanten* och *Kontraktsposten*.

Av de ovan nämnda titlarna och yrkena har väldigt få innehafts av kvinnor, vilket bekräftar bilden av en ojämförbar historia där kvinnor haft lägre utbildning och mindre framträdande positioner i samhället. Oftast går det att hitta en eller ett par gravvårdar med yrken som *Barnmorskan* eller *Skollärarinnan* på landsbygdens kyrkogårdar. På Kapellkyrkogården finns fyra exempel på gravvårdar med kvinnliga titlar; en *Skolkökslärarinna*, en *Trotjänarinna*, en *Barnmorska* och en *Kokerska*.

Många kvinnor fick under 1900-talets första hälft sin sista vila under gravstenar med helt korta inskriptioner som till exempel *Ragnar Bylanders Familjegrav*, och har därmed inte lämnat några spår alls efter sig på kyrkogården ovan mark. Kyrkogården präglas av sitt läge strax utanför staden, här vilar många av stadens bemärkta personer, varav många fått påkostade gravordningar. Påfallande många av gravvårdarna har en omsorgsfull gestaltning och ovanligt många är försedda med titlar.

Kyrkogårdens historia och prägel i sammanfattning

Kapellkyrkogården togs i bruk i början på 1900-talet samtida med gravkapellet. Den kallades då »Nya kyrkogården« eftersom den anlades efter Gamla kyrkogården inne i stans centrum. När gravplatserna på Kapellkyrkogården började bli fyllda på 1960-talet utökade man kyrkogården i Vist i stället.

Kapellkyrkogården har genomgått få förändringar genom åren, ingen utvidgning har skett eftersom man flyttade begravingarna till Vist.

De äldsta gravvårdarna ligger längs utmed sidorna av kyrkogården i de södra, östra och västra kvarteren, C, D, E. I denna del finns ett stort antal grusgravar. Många av dessa har påkostade ramar och flera av dom omges av gjutjärnsstaket. Här finns också ett flertal höga obeliskliknande anläggningar men även några lägre.

Kyrkogården genomlöps av raka grusgångar som kantas av björkar och låga lövhäckar. Gravarna ligger i raka rader, övervägande nord-sydliga, och indelade i fyrkantiga kvarter kantade delvis av låga lövhäckar.

I mitten av kyrkogården ligger ett kvarter där resterna efter den så kallade allmänningen fortfarande är synlig. Gravvårdarna är små och glest placerade och de flesta är från 1910–30-talet.

Den senaste ianspråkta delen mot nordost har gravvårdar från 1960- och 70-talet. Här är gravvårdarna på tidstypiskt vis låga eller liggande och ofta symmetriskt utformade.

Kyrkogården präglas som helhet av rik grönska och förekomsten av större träd både i trädkransen runt kyrkogården och längs med grusgångarna. Häckarna som omsluter och avgränsar de olika kvarteren fyller en viktigt karaktärsskapande funktion, liksom de runda formklippta idegranarna framför entrén.

Riktlinjer för bevarande, vård och utveckling

Allmänt om urvalet

Vilka gravvårdar har då ansetts besitta kulturhistoriska värden på Kapellkyrkogården? Urvalskriterierna framgår under rubrikerna nedan. I några fall har en av ett flertal likartade stenar valts ut som representant för en hel kategori stenar. De gravvårdar som föreslås bevaras har delats in i tre kategorier:

a)

d)

b)

e)

c)

f)

På kyrkogården samsas både stora och små gravvårdar, gravvård 56 D och 97 D.

1. Gravvårdar med mycket höga kulturhistoriska värden

Till denna kategori räknas i princip alla gravvårdar som kommit till före år 1900, och gravvårdar som är av avgörande betydelse för kyrkogårdens karaktär som helhet. Här ingår också mycket ovanliga gravvårdar, gravvårdar som är av mycket högt konsthistoriskt intresse och gravvårdar med mycket speciella inskriptioner.

2. Gravvårdar med höga kulturhistoriska värden

Kännetecknande för dessa är att de är betydelsefulla för helhetsmiljön, att de är tidstypiska och hantverksmässigt, tekniskt och/eller konsthistoriskt värdefulla. Här hamnar även gravvårdar med intressanta inskriptioner som även omfattar till exempel titel och/eller gårdsnamn.

Bilder på vänster sida:

a) Grav 341-5. En av få gravvårdar med kvinnlig titel; Barnmorskan Ester Moberg.

b) Gravvård 18 E. Här vilar stadsläkaren och regementsläkaren Carl Eklundh som bland annat bidrog till att järnvägen drogs till Ulricehamn i början av 1900-talet.

c) I Gravvård nr 23 E vilar källarmästare J.P. Nordblom omgiven av ett dekorativt smidesstaket.

d) Gravvård 180 D. C.N. Börrisson räknas som en av de banbrytande för den kristna missionen i Kongo och verkade där i över trettio år.

e) 356 D. Per August Kjällerström var präst och blev med sin skrift Westergötland en banbrytare för den så kallade Västgötaskolan.

f) 104 D. Mauritz Anell drev från 1888 fram till sin bortgång 1938 Mauritz Anell Järnhandel. Det var ett betydande handelsföretag vid Storgatan i Ulricehamn. Under tolv år var han ordförande i Sparbankens styrelse och hade även en hel del andra förtroendeuppdrag, bland annat som styrelseledamot i Ulricehamns Tidning och i Västergötlands turistförening.

Grav 280-5. Statyn är tillverkad av Alice Nordin född 1872 skulptör och konsthantverkare. Hon var utbildad på Kungliga konstakademien i Stockholm samt i Paris och i Italien.

3. Gravvårdar av högt kulturhistoriskt intresse som är lämpliga att återanvända

Kriterierna för dessa är samma som för kategori två men där den mer kortfattade inskriptionen utan titel/yrke eller gårdsnamn föranlett möjligheten till återvinning.

Ett område där gravvårdarna har sammanhållen karaktär har ringats in på gravkartan. Detta innehåller gravvårdar med bevarade grusgravar. Gravvårdarna i detta områden ska bibehållas.

Kriterier för återanvändning

Återanvändning kan ske genom att en ursprunglig inskription slipas bort och ersätts eller att den täcks med till exempel en textförsedd metallplatta. Ursprunglig dekor på gravvården ska bevaras liksom eventuella stenramar. Nya inskriptioner bör utföras på ett sådant sätt att de stilmässigt stämmer överens med gravvårdens tidstypiska utseende.

Gravvården bör om möjligt inte flyttas från sin ursprungliga plats. Om den måste flyttas från sin plats bör den flyttas till ett område med gravvårdar från samma tidsperiod.

I »Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar« rekommenderas att en speciell symbol, till exempel recycling-

pilarna, sätts på sidan av stenen för att markera att det är en gammal sten som återanvänts. I samma skrift står det också att »Vid återupplåtelse av gravplats på vilken det finns en värdefull gravvård kan huvudmannen behålla gravvården och teckna avtal med den nye gravrättsinnehavaren om att få hyra/disponera gravstenen. Huvudmannen och den nye gravrättsinnehavaren bör teckna avtal om dispositionsrätt till gravvården«.

Riktlinjer för vård av murar och grindar

Runt kapellkyrkogården finns ingen stenmur runt utan endast en granhäck. Smidesgrindarna vid den norra entrén samt de runt källarnedgången grindar har endast besiktigats översiktligt men är i huvudsak i gott skick och uppvisar inga rostangrepp. De har miljöskapande värden och skall vårdas väl med sådana material och metoder att deras värden består.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Aarsrud, C. (1996). Begravningskick och gravvårdar. Vad gravvårdar reflekterar och reflektioner kring gravvårdar. I: Winberg, C., (red.). Kyrkan. Om kyrkobyggare och tro. *Västgöta-Dal* 1995/96. s. 193–230. Vänersborg: Älvsborgs läns museum.

Bengtsson, R. & Bucht, E. (red.). (1992). Kyrkogårdens gröna kulturarv. *Stad & land* nr 103/1992. Alnarp: MOVIUM-sekretariatet i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU.

Berglund, I. & Berglund, J. (1989), Kyrkogården – idag och imorgon, I: Antell, E & Hoberg, B. (red.). *Kulturmiljövård* 6/1989, Tema: kyrkogårdar. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

Carlsson, A. & Swedberg, M. (2007). Livets slut och sista vilan. *Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie*, nr 32. 2007.

Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. (2007), Stockholm: Centrala gravvårdskommittén.

Herngren, I. (red.) (1999), *Gullered, Strängsered: Bygden i sydöstra Redväg*. Ulricehamn: Gullered-Strängsered hembygdsförening.

Inventeringsrapport. Kulturhistorisk bebyggelse. (1990), Ulricehamns kommun.

Malmgren, E. E. (1961). *Frälsegårdar i Sjuhäradsbygden*. Ulricehamn: Ekeskogs bokh.

Molander, L. (2007). *Kyrkogårdarna i Norra Billings pastorat. Förslag till bevarandeplan för Säters kyrkogård*. Västergötlands museum.

Natursten 6. Gravvårdar. (1986). I: *Stenhandboken*. Johanneshov: Sveriges Stenindustriförbund.

Sörensen, A-B. & Wembling, M. (2008). Minnenas trädgård – om kyrkogårdens form och växter. *Stad & Land*, nr 173/2008. Alnarp: MOVIUM-sekretariatet

i samarbete med Institutionen för landskapsplanering, SLU

Ulricehamns kommun. D. 2, Blidsbergs, Dalums, Humla, Kölabý och Timmele socknar samt Ulricehamns stad med Brunn och Vist f.d. socknar. (1981). Vänersborg: Älvsborgs länsmuseum.

Värdefulla odlingslandskap i Älvsborgs län, (1994). Vänersborg: Länsstyrelsen i Älvsborgs län 1994:5.

Otryckta källor

Arkiv

Antikvarisk-topografiska arkivet

Kulturlagret, Vänersborg

Lantmäterimyndigheternas arkiv

Lantmäteristyrelsens arkiv

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Muntliga

Intervjuer med Carl-Åke Nyberg och personal på Ulricehamns kyrkliga samfällighet.

Otryckta källor

Arkiv

Kulturlagret, Vänersborg

Antikvarisk-topografiska arkivet

Källor från Internet

<http://www.bebyggelseregistret.raa.se>

Muntliga

Intervjuer med Carl-Åke Nyberg och Pernilla Johansson

Bilagor

Bilaga 1. *Bevarandeplan för gravvårdarna på Kapellkyrkogården.*

Bilaga 2. *Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I*

Bilaga 3. *Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II*

Bilaga 4. *Relevanta lagtexter*

**Bevarandeplan för gravvårdarna på
Kapellkyrkogården upprättad av
Västarvet 2014-08-27**

Streckad markering – gravvårdar med
mycket högt kulturhistoriskt värde

Grå markering - gravvårdar med högt
kulturhistoriskt värde

Baserat på en karta upprättad av
Ulricehamns kyrkliga samfällighet 2014-
08-19

Inringat område – sammanhållet område
med bevarad karaktär. Grusgravar inom
området bör generellt bevaras, liksom
gravstenar och stenramar vid de markerade
gravarna.

Kyrkogård: Kapell kg

Datum: 2014-08-19

Kvarter:

Skala: 1:650

Avdeling:

Gravn:

Bilaga 2. Gravvårdar med mycket högt kulturhistoriskt värde, grad I

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	196 C		Grusgrav med markerade hörn. Gravvård med bruten överkant och sidostycken. Dekor i form av ett kors och bladverk. Nersänkt förgylld text. Gravplatta framför.	Fabrikör Nils Melchior Wiklunds familjegrav Psalt. 23 Gunborg Rosen 1912- 1970			
	217 C	1930- t	Påkostad grusgrav med stenram och smidesstaket mellan stenstolpar. Gravvård med sirlig överkant, krönt med ett kors. Sidostycken dekorerade med gurlanger och bibelcitat. Förhöjd text	Folkskolläraren Frans Oskar Eriksson 26/5 1854-26/6 1931 Och hans maka Emma Lovisa Hedlund 16/11 1862-7/11 1937 Sv. Ps 47 v.7 Vaken och bedjen Gud är kärleken			
	221 C		Hög rest obelisk likande grå sten med ojämn överkant och grovhuggna sidor. Försänkt text med kors ovanför texten	Landsfiskal Sigge Th. Gedda 1858-1929 Hans maka Ellen Maria 1866-1950 Thorsten Sigge 1900-1950			
	268 C		Grusgrav med stenram och smidesstaket mellan stenstolpar. Grå sten med bruten överkant och dekorerad med kors, bladverk och på sidorna av stiliserade gurlanger. Förhöjd text	Johan August Nilsson 4/9 1850 - 28/12 1932 Alfred Nilsson 6/6 1853 - 26/2 1941 Carl Nilsson 2/7 1868 - 4/6 1960 Höghult Ulricehamn			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	304 C		Grusgrav med stenram. Gravvård i klassicistisk stil med fyra kolonner som bär upp en tempelgavel med tandsnittsdekor	J.A. Blomgrens familjegrav Helge Blomgren 1913-2006 Greta Blomgren 1927-2007			
	30 D		Grusgrav med stenram runt. Hög rest sten med ojämn överkant. Dekor i form av ett kors och förhöjd text	Kyrkoherden i Ulricehamns pastorat kontraktsposten L.V.O Efraim Jörlander 1845 - 1916 Hans maka Sigrid 1855-1950 1890 Elsa 1931 Sv. Ps 480 Pastoratsbor reste stenen			
	59 D		Grusgrav med stenram runt. Hög rest sten med svart polerad textplatta med försänkt text. Urna i relief	Handlanden C. R. Sternlund 21/5 1888 - 1/8 1922 Hans maka Sofia 29/8 1838 - 1919 Familjegrav			

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	75 D		Grovhuggen rest sten med ojämn överkant. Oval slät textplatta med nersänkt text	Carl Wilhelm Borgstrand 18/2 -1880 20/11 1970 Hans hustru Hilma 30/12 1880 -27/6 1934 Kärleken bleknar aldrig			
	84 D		Grusgrav med två gravvårdar. Hög gravvård i form av ett stort hjulkors med en fyrkantig textplatta på en hög sockel. Upphöjd text. Den andra gravvården omfattas ej)	Postmästare John E. Sätter 28/6 1871 i Örebro 24/5 1921 i Hemse Hela Sätter 4/8 1879 14/3 1960			
	87 D		Grovarbetad hög rest sten med en stenram runt. Oval textplatta med förhöjd text.	Apotekare C.A. Svenssons familjegrav			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	95a D		Grusgrav med smidesstaket. Fyrkantig polerad svart sten med en enkel tandsnittsdekor i överkant. Nersänkt text	Gustaf Windell 3/5 1874 - 30/11 1930 Hildur Windell 14/8 1878 - 27/12 1933 Nils Windell 29/5 1914 - 25/4 2003 Greta Windell 18/3 1920 - 29/9 2006			
	97 D		Grusgrav med smidesstaket mellan stenpar. Hög rest sten med rundad överdel. Dekor i form av ett kors, upphöjd text.	L. J Anderssons familjegrav Ekholmen Köpman Fridolf Sandén 14/1 1880 - 2/6 1962 Hustrun Svea 26/5 1884 - 29/5 1964			
	99 D		Stor påkostad grusgrav med stenram med markerade hörn. Sten med svängda sidostycken och rundad överdel krönt med ett kors. Försänkt polerad textplatta med försänkt text	Aron Jakobsson 17/2 1869 - 5/11 1937 Wilhelmina Jakobsson 9/10 1869 - 2/11 1944 Sonen Sten Jakobsson 21/3 1895 - 28/7 1922			
	125 D		Grusgrav med stenram. Hög obeliskliknande sten med rundad överdel. Dekor i form av räfflor horisontellt och vertikalt. Oval textplatta med nersänkt text	K.G Pettersson 14/3 1855 - 6/11 1925 Kristina Pettersson 29/8 1830 - 21/75 1939			

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	162 D		Grusgrav med smidesstaket. Hög sten med bruten överkant. Försänkt text. Tre liggande stenar.	Fritjof Storks Familjgrav Axel Nicklasson 1891-1976 Hustrun Agnes 1892-1982 Dottern Lalla 1919 -2003 Mats Nicklasson 1917-1999 Hustrun Maj-Britt 1918-1988 Arvid Ullin 1898-1967 Hustrun Svea 1901-1994			
	180 D		Grusgrav med stenram. Ramen är rundad och har upphöjningar i hörnen och vid ingången. Stenen har rundad överdel och en devis.	Kongo missionär C.N Bör- risson 1862-1927 Elin Börriusson F. Axelsson Puke 1858 -1945 Dottern Ellen 1901 - 1997			
	356 D		Grusgrav med smidesstaket runt. Hög obelisk-liknande sten med ojämn överkant. Förhöjd text	Per August och Anna Paulina Kjellerström 1839 -1926 1859 -1935			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	12E		Grusgrav med stenram. Smal rest sten med bruten överkant, förhöjd text	Stadsfiskal A. Fugelbergs familjegrav			
	18E		Dubbla grusgravar med en hög obeliskliknande sten med bruten överdel. Rundel i övre delen med ett porträtt i relief	Stadsläkaren i Ulricehamn Regementsläkaren Carl Eklundh 1/10 1862- 15/2 1922 Saliga äro de barnhärtiga ty dem skall ske barmhärtighet			
	21E		Grusgrav med hög rundad stenram, lägre i framkant. Grovhuggen tredelad gravvård med en högre del i mitten krönt med ett kors	Svårläst text Greta Wigandt 1886 -1931 Anna-Maria Wigandt 1882-08-20-1941-04-21, Hilda Elisabeth Wigandt. 1853-03-29-1931-11-10			
	23E		Grusgrav omgärdad med ett dekorativt smidesstaket. Gravvård i form av en bokrulle.	Här hvilar källarmästare J.P. Nordblom 1/8 1860-12/8 1917 Maria Nordblom 10/1 1849 - 22/1 1926	lavbeväxt	Rengörs med borste, såpa och mycket vatten	

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	26 E		Grusgrav med stenram. Grovhuggen rest sten med polerad framsida. Oval text- platta med nersänkt text	Byggnästare Oscar Berglund 1870-1918 Hilda 1872-1938			
	128 E	1924	Grusgrav med rundad smal stenram. Grovhuggen rest sten, oval textplatta med nersänkt text	Rådmanen Carl Hans- son 1853 -1924			
	231 E	1930	Hög rest sten med ojämn överkant, dekor i form av en stjärna, nersänkt text	Trafikinspektör en Carl Robert Rundqvist 29/7 - 1860 - 29/1 1944 Amanda Mariana Rund- qvist Född Hallenborg 2/3 1866 - 23/10 1930 Familjegrav			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan åter anv
	280-5	1932	Bronsstaty föreställande en ängel med fackla av konstnären Alice Nordin. Som modell stod den nuvarande gravrättsinnehavaren som då var två år gammal. Statyn är ca 4 meter hög och står på en hög sockel och har en stor sten som bakgrund.	Johnssons familjegrav Ingeborg Johnsson 1859 - 1977			
	341 -5	1937	Grusgrav omgiven av ett lågt smidesstaket. Fyrkantig grå sten med sexkantiga pelare. Upphöjd svart text och dekor i form av ett kors.	Barnmorskan Ester Moberg 6/3 1885 - 15/8 1937 Störst är den som tjänar			
	370 - 5	1939	Grusgrav med smidesstaket runt. Gravsten med rundad överdel och enkelt kors som dekor, nersänkt text. Liggande gravvård framför.	Landsfiskal Erik Hj. Hedin 25/9 1860 - 29/7 1939 Hans maka Disa Sofia 28/11 1860 - 8/1 1946			

Bilaga 3. Gravvårdar med högt kulturhistoriskt värde, grad II

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	88 A	1960	Medelhög sten med rakt överstycke och räfflor på sidorna. Nersänkt text och dekor i form av ett kors	Trotjänarinnan Alma Charlotta Andersson 8/6 1868 - 13/7 1960			
	5 B	1956	Medelhög sten med rakt överstycke och en relief i mitten med motiv av tempelgavel och ett stiliserat träd	Sigfrid Abrahamsson 17/2 1891 - 14/7 1956			
	220 C	1929	Grå sten med spetsig gavel som bärs upp av runda pelare. Polerad framsida med nersänkt text. Dekor i form av ett kors. Före detta grusgrav	Predikanten Anders Hansson 1866-1929 Hilda Hansson 1866 -1938 Harald Hansson 1896 -1978 Ingeborg Hansson 1900 -1984			
	244 C	1931	Grusgrav med stenram. Grå sten flankerad av släta kolonner. Bruten överkant, tempelgavel med kors. Nersänkt text	Vaktmästare Ragnar Lundgren 16/3 1883 - 14/8 1931 Hustrun Lydia Lundgren 4/7 1891 -2/2 1936			
	307 C		Grusgrav med stenram. Grå sten med svängd överdel. Dekor i form av en odelampa och ornament på sidorna. Nersänkt text	Handlanden Leander Larsson 6/2 1883- 6/9 1940 Hustrun Hanna Larsson 25/11 1888-14/7 1935 Dottern Anna 21/3 1913 - 16/3 1937			

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	56 D		Liten enkel smal sten med rundad överdel, ingen dekoration och försänt text	Svea 1900-1909 Gideon 1899- 1927			
	65 D		Gravvård i form av ett hjulkors, förhöjd text	Ragnar Bylanders familjegrav	Lavbevåxt		
	78 D		Gravvård omgivet av en lövhäck. Enkelt kors samt liggande gravhäll framför. Gravhällen har dekorer på sidorna i form av spiraler.	Maja-Stina Verdier 1913-1921 Anders De Verdier 1883-1968 Hedvig de Verdier f. Steuch 1891 - 1974 Anna De Verdier 1917-2006			

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	91 D		Buxbom omgärdad gravvård Liten sten med rundad överdel, upphöjd text	Byggmästare J.L.Johanssons familjegrav			
	102 D		Grusgrav med stenram Hög smal sten med polerad framsida. Rundad överdel täckt med granruskor i relief	Anton Gunnarsson 19/1 1850 - Hans maka Augusta Gunnarsson 1/1 1852-18/ 1922			
	104 D		Grusgrav med platt stenram runt. Gångplattor mitt i Svart Stilren sten med svängd överdel med en snäcka. Markerad textplatta med förhöjd text.	Mauritz Arnell Familjegrav			
	143 D		Grusgrav med stenram. Bred sten med rundad överdel som flankeras av två runda kolonner Dekor i form av blom-rankor och facklor. , nersänkt text	Lars Gösta 29/4 1911 -14/11 1939 Guril Cronvall 6/1 1922--6/9 1947 John Hellberg 25/8 1875 -14/12 1955 Hans maka Klara Matilda 24/1 1888 -10/4 1977 Mats Olof 14/9 1912 -15/12 1925 Hellbergs familjegrav			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	145 D		Grusgrav med stenram runt, överdelen har polerad yta. Svart polerad sten med stram utformning; vertikala strävor omringar textplattan med nersänkt text	Löjtnanten Erik Hall 1866 -1926 Sigrid Hall 1878- 1945			
	4E		Grusgrav med platt stenram, lägre vid ingång. Gravård med bruten överkant omgiven av två runda pelare. Infälld textplatta med förhöjd text. Liten liggande gravplatta framför	Predikanten Axel Nordgrens familjegrav. Karin Jönsson 1915- 1997 Ingvar Jönsson 1910- 2004			
	10 E		Två höga resta stenar med rå oarbetad yta. ovala textplattor och nersänkt text	Fredrik Nordlund 1837-1918 Kristina Nordlund 1838- 1915 Engerby familjegrav Owe 1931-2004 Mona f. Nordlund 1931-2001			
	15 E		Grusgrav med lågplatt stenram. Svart polerad gravård i form av en hög sockel med urna. Nersänkt text	Albert Nilsson 1869-1921 Hans maka Sigrid Anette 1872-1943 Paul Albert 1903-1955 Gustaf Bertil 1901-1916			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	22 E		Grusgrav med stenram. Rundad sten med av-trappande sidor. Nersänkt text.	Lantbrukaren Per Andersson 1843-1917 Hans maka Kristina 1842-1927			
	31 E		Grusgrav med låg stenram. Fyrkantig sten omgiven av två runda pelare. Oval textplatta med upphöjd text. Två liggande gravplattor framför.	Fabrikör Rosqvist familjegrav Axel Rannemo 5/1 1919 -14/9 2002. Alva 22/4 1913 -8/10 1918			
	82 E	1921	Grusgrav med stenram runt med upphöjda hörn. Hög rest sten med ojämn överkant, nersänkt text.	Här vilar Oskar Gustavsson 7/7 1872 - 21/4 1921 Ada 31/10 1880-13/9 1965			
	169 E		Grusgrav med låg stenram. Sten med bruten överdel och svängda sidor. Dekor i form av en stiliserad blomma, nersänkt text.	Bildhuggaren Aug. Johansson 1844-1928 Kristina Johansson 1844-1987			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	170 E	1927	Grusgrav med stenram. Medelhög rundad sten med en oval textplatta i mitten, nersänkt text	Slöjdspektören A.H Holmqvist 1858-1938 Elsa Holmqvist 1868-1961 Rickard Holmqvist 1900-1927			
	3-3	1945	Grusgrav med stenram med gångplattor. Svart polerad sten med rundad överdel. Försänkt text. Liggande gravplatta framför	Smedmästare Karl W. Johansson 29/4 1876 - 5/9 1945 Hustrun Hildur Mariea F. Moberg 21/4 1881 - 30/11 1953 Paul Moberg 1906-1996 Makan Valborg 1912- 2013			
	4-3	1946	Grusgrav med platt stenram runt. Fyrkantig sten, grå sten med dekor i form av ett kors. Upphöjd text	Bokhandlaren Martin Eskeskog 10/11 1878 - 776 1946 Hustrun Cecilia 12/1 1887 - 23/8 1971			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	12-3		Grusgrav med stenram med gångplattor. Fyrkantig svart polerad sten. Förlagd höjd text.	Urmakare-mästare Carl J. Jönssons familjegrav			
	31-3	1947	Grusgrav med stenram. Sten med bruten överkant omgiven av två räfflade pilastrar. Dekor i form av en strålande sol, Förlagd höjd text	Folkskoleinspektör Ernst Ludvig Jansson 1886-1953 Hans maka Karin Bergljot 1892- 1947			
	35-3	1949	Grusgrav med stenram med gångplattor. Fyrkantig svart polerad sten omgiven av två kolonner. Försänkt förgylld text. Liggande gravplatta framför.	Järnhandlaren John Ljungqvist 4/7 1891 - 14/6 1949 Makan Anna Lisa 8/8 1900 - 7/9 1964 Lennart Ljungqvist ¾ 1927- 3/12 1997 Lillemor Carlsson 28/9 1938			

Foto	Gravn/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	39-3		Grusgrav med stenram, fyrkantig sten med rak överliggare som bärs upp av två kolonner. Nersänkt text. Liten liggande gravvård framför	Fabrikör Torsten Hedman Familjegrav 1897 - Torsten 1947, 1899 - Linnea - 1934 Direktör Olle Rowell 1923- 2010 Kärleken bleknar aldrig			
	304-5		Grusgrav med liggande stor gravhäll omgiven av en låg stenram. Hällen är dekorerad med två snäckor	Majoren David Helin 1836-1935 Rådmannen Gustav Bergqvist 1888- 1978 Stina Helin 1898- -1981 Familjegrav			
	329-5	1960	Grusgrav med stenram runt. Bred gravvård med hög mittendel som har bruten överkant och räfflede pilastrar på sidorna. Dekor i form av en blommalhörnen uppstickande spetsiga stenar med kors. Upphöjd text. Två liggande gravplattor framför.	Konditor Kristian Hellström Familjegrav Kurt Hellström 1920 -1992 Marianne Hylander Hellström 1931 - 1960			

Foto	Gravnr/Kv	År	Beskrivning	Text	Skador	Åtgärd	Kan återanvändas
	385-5	1940	Grusgrav med stenram runt. Svart sten med klassicerande utformning med platta kolonner, bruten överkant och tandsnitts-dekor. Dekor i form av en oljelampa och blomdekorationer. Inramad textplatta med upphöjd text.	Folkskollärare N. A. Källberg 1886 - 1940 Makan Emma 1873- 1969			
	458-5	1945	Liggande gravvård omgiven av stenplattor. Blomsterdekor i varje hörn, upphöjd text	Möbelhandlanden Sven M. Johansson 30/3 1880 -3/5 1945 och hans hustru Elin Johansson 30/4 1884.20/6 1964 Möbelhandlaren Stina Tengsjö 29/9 1908-21/2 2001			

Bilaga 4. Relevanta lagtexter

Utdrag ur Lag (1988:950) om kulturminnen m.m.

1 kap. Inledande bestämmelser

1 § Det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda vår kulturmiljö.

Ansvar för detta delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter skall visa hänsyn och aktsamhet mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete skall se till att skador på kulturmiljön såvitt möjligt undviks eller begränsas.

4 kap. Kyrkliga kulturminnen

Kyrkobyggnader och kyrkotomter

3 § Kyrkobyggnader som är uppförda och kyrkotomter som har tillkommit före utgången av år 1939 får inte på något väsentligt sätt ändras utan tillstånd av länsstyrelsen.

I fråga om en kyrkobyggnad krävs alltid tillstånd för rivning, flyttning eller ombyggnad av byggnaden liksom för ingrepp i eller ändring av dess exteriör och interiör med dess fasta inredning och konstnärliga utsmyckning samt för ändring av dess färgsättning.

I fråga om en kyrkotomt krävs alltid tillstånd för utvidgning av tomten samt för uppförande eller väsentlig ändring av byggnader, murar, portaler eller andra fasta anordningar på tomten.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1995:560).

Kyrkliga inventarier

6 § Inventarier av kulturhistoriskt värde, som hör till kyrkobyggnad eller annan kyrklig byggnad, kyrkotomt eller begravningsplats, skall förvaras och vårdas väl. Lag (1999:304).

9 § I fråga om ett föremål i förteckningen, som inte ägs av någon enskild person eller släkt, krävs tillstånd från länsstyrelsen

1. för att avyttra det,
2. för att avföra det från förteckningen,
3. för att reparera eller ändra det, eller

4. för att flytta det från den plats där det sedan gammalt hör hemma.

Länsstyrelsen får, i fråga om första stycket 3 och 4, ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder åtgärden. Villkoren får avse hur åtgärden skall utföras samt den dokumentation som behövs.

Tillstånd krävs inte för mera obetydliga reparationer. Sådana reparationer får inte utföras så, att föremålets kulturhistoriska värde minskas. Lag (1999:304).

10 § Länsstyrelsen och Riksantikvarieämbetet får besikta kyrkliga inventarier.

Länsstyrelsen får också besluta att ett föremål skall tas upp i förteckningen.

Om det finns allvarig fara för att ett föremål skadas, får länsstyrelsen tills vidare ta hand om det eller vidta någon annan nödvändig åtgärd för att skydda eller vårda det. Innan en sådan åtgärd vidtas, skall samråd ske med stiftet och, om föremålet ägs av någon enskild, med denne. Lag (1999:304).

Begravningsplatser

11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.

12 § Begravningsplatser enligt detta kapitel är sådana områden eller utrymmen som avses i 1 kap. 1 § begravningslagen (1990:1144).

Bestämmelserna om begravningsplatser omfattar också sådana byggnader på begravningsplatsen som inte är kyrkobyggnader samt fasta anordningar såsom murar och portaler. Lag (1990:1146).

13 § I fråga om en begravningsplats som anlagts före utgången av år 1939 krävs tillstånd av länsstyrelsen

1. för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
2. för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning.

Länsstyrelsen får ställa de villkor för tillståndet som är skäligen med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen. Villkoren får avse hur ändringen skall utföras samt den dokumentation som behövs. Lag (1999:304).

14 § Om Riksantikvarieämbetet beslutar det, skall bestämmelserna i 13 § tillämpas också i fråga om en begravningsplats som tillkommit efter utgången av år 1939, om begravningsplatsen ligger invid en kyrkobyggnad som uppförts dessförinnan eller är märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

15 § Om det på en begravningsplats eller i en byggnad på en begravningsplats som ägs och förvaltas av en borgerlig kommun finns föremål av kulturhistoriskt värde, tillämpas bestämmelserna i 6, 7, 9 och 10 §§ också på sådana föremål. Kommunen skall därvid ansvara för förteckningen samt förvaringen och vården av föremålen. I stället för vad som sägs i 7 § skall i förteckningen anges om ett föremål ägs eller förvaltas av någon annan än kommunen.

Beredskapsförberedelser

15 a § Svenska kyrkan och dess organisatoriska delar skall vidta de beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Lag (1999:942).

Ersättning till Svenska kyrkan

16 § Svenska kyrkan har rätt till viss ersättning av staten för kulturhistoriskt motiverade kostnader i samband med vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena. Svenska kyrkan beslutar om fördelning av ersättningen mellan stiftet. Stiftet beslutar om fördelning inom sitt område.

Riksantikvarieämbetet skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i landet. Länsstyrelsen skall ges tillfälle att yttra sig över fördelningen i länet. Lag (1999:304).

Ingripande för att åstadkomma rättelse

17 § Länsstyrelsen får förelägga den som är ansvarig för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne att vidta rättelse eller avbryta pågående åtgärder för att säkerställa efterlevnaden av föreskrifter och beslut enligt detta kapitel. Ett sådant föreläggande får förenas med vite. I de fall som avses i första stycket får länsstyrelsen i stället hos kronofogdemyndigheten begära särskild handräckning enligt lagen (1990:746) om betalningsföreläggande och handräckning mot den som ansvarar för förvaltningen av ett kyrkligt kulturminne. Lag (1999:304).

Utdrag ur Förordning (1988:1188) om kulturminnen m.m.

Kyrkliga kulturminnen

19 § Till kyrkliga inventarier som avses i 4 kap. 6 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. hör bl.a. äldre skrudar, rökelsekar, kärl, böcker, altartavlor, kors och krucifix, dopfuntar, andra målningar och konstarbeten, avlatsskrin, förvaringskistor, fattigbössor, ljuskronor och ljusstakar, epitafier, vapensköldar, banér, sorgfanor, vapen, rustningar, votivskepp, kyrkklockor, musikinstrument samt vissa äldre gravvårdar.

22 § Närmare föreskrifter för verkställigheten av 4 kap. lagen (1988:950) om kulturminnen m. m. meddelas av riksantikvarieämbetet.

Utdrag ur Begravningslag (1990:1144)

1 kap. Definitioner

1 § I denna lag avses med

- begravningsverksamhet: de olika åtgärder som har direkt samband med förvaltningen av allmänna begravningsplatser,
- församling: församling eller kyrklig samfällighet inom Svenska kyrkan,
- huvudman: församling inom Svenska kyrkan eller kommun som skall anordna och hålla allmänna begravningsplatser för dem som är folkbokförda inom ett visst geografiskt avgränsat förvaltningsområde,
- begravningsplatser: områden eller utrymmen som är behörigen anordnade för förvaring av avlidnas stoft eller aska och som har tagits i anspråk för detta ändamål, främst kyrkogårdar eller andra gravområden, minneslundar, kolumbarier eller urnmurar,
- allmänna begravningsplatser: sådana begravningsplatser som är anordnade av församlingar, av kommuner eller annars av det allmänna,
- enskilda begravningsplatser: andra begravningsplatser än allmänna,
- gravrätt: den rätt som uppkommer när en bestämd gravplats på en allmän begravningsplats upplåts av den som förvaltar begravningsplatsen till någon för gravsättning,
- kremering: förbränning av stoftet efter en avliden person,
- gravsättning: placering av stoft eller aska inom en bestämd gravplats och placering eller utströende av aska i minneslund eller på någon annan plats än begravningsplats,

- gravanordningar: gravvårdar och andra gravöverbyggnader, stenramar, staket eller andra liknande anordningar på en gravplats. Lag (1999:306).

2 kap. Begravningsplatser

Gravkarta, gravbok, gravregister

5 § För varje allmän begravningsplats skall upprättas en gravkarta och föras gravbok eller gravregister enligt föreskrifter som meddelas av regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer.

7 kap. Gravrätt

Utövande av gravrätt m. m.

1 § Gravrätten får utövas bara av den som i gravboken eller gravregistret är antecknad som innehavare av gravrätten.

När gravrättsinnehavaren har avlidit, får dock den som ordnar med gravsättningen utöva de befogenheter som tillkommer en gravrättsinnehavare och som har samband med gravsättningen av den avlidne.

2 § Gravrätten får inte pantsättas eller utmätas.

Gravrättsinnehavarens ansvar för gravplatsen

3 § Innehavaren av gravrätten skall hålla gravplatsen i ordnat och värdigt skick.

Upplåtelse av gravrätt

4 § En gravrätt får upplåtas till en juridisk person bara om det finns särskilda skäl för det.

5 § En gravrätt får upplåtas för viss tid, minst 15 och högst 50 år, eller för alltid.

Upplåtelse för alltid gäller bara så länge gravplatsen utgör en del av en allmän begravningsplats.

6 § Om någon upplåtelse tid inte har bestämts, varar upplåtelsen i 25 år.

7 § Upplåtaren skall utfärda gravbrev till bevis om att gravrätten upplåtits.

Förnyelse av upplåtelse

9 § När upplåtelse tiden för gravrätten går ut, har gravrättsinnehavaren rätt till en ny upplåtelse, om

-- gravplatsen är väl vårdad,

-- upplåtelsen inte medför något synnerligt men för begravningsplatsens ändamålsenliga ordnande och skötsel, och

-- gravrättsinnehavaren dessförinnan har anmält att han vill få upplåtelsen förnyad.

10 § I god tid innan upplåtelse tiden går ut skall upplåtaren underrätta gravrättsinnehavaren om förutsättningarna för en ny upplåtelse.

Gravanordningar m. m.

25 § Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.

26 § Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Detsamma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.

27 § Innan en gravanordning sätts upp, skall upplåtaren pröva om den är sådan att den kan tillåtas.

28 § När en gravanordning har blivit uppsatt, får den inte föras bort utan upplåtarens medgivande.

Medgivande skall lämnas, om det inte finns risk för att man förfar med gravanordningen på ett ovärdigt sätt.

29 § Gravanordningar får inte pantsättas eller utmätas.

Ändringar på gravplatsen

30 § Upplåtaren får göra ändringar på gravplatsen bara om gravrättsinnehavaren medger det.

Ändringar som är nödvändiga för att tillgodose kraven på miljöskydd, hälsoskydd och arbetarskydd får dock genomföras, även om gravrättsinnehavaren motsätter sig ändringen.

31 § Om skador måste förebyggas, har upplåtaren rätt att genast genomföra nödvändiga åtgärder på gravplatsen. Gravrättsinnehavaren skall snarast därefter underättas om åtgärderna.

Gravrättens upphörande

32 § Gravrätten upphör när upplåtelse tiden går ut, när gravrätten återlämnas till upplåtaren, när den förverkas enligt 33 § och när den förklaras ha upphört enligt 34 §.

33 § Upplåtaren får förklara gravrätten förverkad, om gravplatsen är uppenbart vanvårdad och gravrättsinnehavaren inte avhjälpes vanvården inom ett år efter

det att han har delgetts föreläggande om att sätta gravplatsen i stånd. Föreläggandet skall innehålla upplysning om att gravrätten kan förverkas. En gravrätt får inte förverkas, om det är en myndighet som svarar för gravplatsens vård och underhåll.

34 § Om en allmän begravningsplats helt eller delvis läggs ned eller om det skulle medföra synnerligt men för en begravningsplats ändamålsenliga ordnande och skötsel att ha kvar gravrätter på platsen, får länsstyrelsen besluta att de gravrätter som berörs skall flyttas över till andra platser. Om det inte är möjligt eller om ingen rättsinnehavare begär att få behålla gravrätten, får länsstyrelsen i stället besluta att rätten skall upphöra.

35 § När gravrätten har upphört, gäller om gravanordningar vad som föreskrivs i 28 §.

36 § Det som gravrättsinnehavaren inte har fört bort från gravplatsen inom sex månader efter gravrättens upphörande tillfaller upplåtaren. Om det har uppstått tvist om bortförandet, räknas tiden från tvistens slutliga avgörande.

37 § Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på gravplatsen.

Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller på någon annan lämplig och därtill avsedd plats.

Utdrag ur Begravningsförordning (1990:1147)

Gravkarta

3 § På en gravkarta skall med nummer anges samtliga gravplatser inom begravningsplatsen. Äldre gravplatser anges därvid så fullständigt som möjligt. Om det finns en minneslund på begravningsplatsen, skall också den anges.

Utdrag ur Miljöbalk (1998:808)

1 kap. Miljöbalkens mål och tillämpningsområde

1 § Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och

kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan,
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas,
3. den biologiska mångfalden bevaras,
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas, och
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

7 kap. Skydd av områden

Biotopskyddsområde

11 § Regeringen får i fråga om små mark- eller vattenområden som på grund av sina särskilda egenskaper är värdefulla livsmiljöer för hotade djur- eller växtarter eller som annars är särskilt skyddsvärda meddela föreskrifter om

1. att samtliga lätt igenkännbara områden av ett visst slag i landet eller i en del av landet ska utgöra biotopskyddsområden, och
2. att en myndighet eller kommun i det enskilda fallet får besluta att ett område ska utgöra ett biotopskyddsområde.

Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet. En fråga om dispens ska prövas av den myndighet som regeringen bestämmer, om dispensen avser ett område enligt första stycket 1, och i andra fall av den myndighet eller kommun som har bildat biotopskyddsområdet.

De åtgärder som behövs för att vårda ett biotopskyddsområde får vidtas av kommunen, om den har bildat området, och i fråga om andra områden av den myndighet som regeringen bestämmer. Innan en åtgärd vidtas ska den som äger eller har särskild rätt till området underrättas särskilt.

Ett beslut som avses i första stycket 2 ska gälla omedelbart även om det överklagas. Lag (2009:1322).

Förordning (1998:1252) om områdesskydd enligt miljöbalken m.m.

Allmänna bestämmelser

Biotopskyddsområde

5 § Sådana mark- eller vattenområden som anges i bilaga 1 utgör biotopskyddsområden enligt 7 kap. 11 § första stycket 1 miljöbalken.

Länsstyrelsen prövar frågor om dispens enligt 7 kap. 11 § andra stycket miljöbalken som avser sådana biotopskyddsområden.

Länsstyrelsen får besluta om de åtgärder som behövs för att vårda områdena. Förordning (2009:1328).

Bilaga 1

Biotopskyddsområden som avses i 5 §

1. Allé

Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller det som tidigare utgjort en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden ska till övervägande del utgöras av vuxna träd.

4. Pilevall

Hamlade pilar i en rad som består av antingen

a) minst fem träd med ett inbördes avstånd av högst 100 meter i en i övrigt öppen jordbruksmark eller invid en väg där marken mellan pilträden är plan eller upphöjd till en vall, eller

b) minst tre träd, om vallen är väl utbildad, mer än 0,5 meter hög och två meter bred.

Biotopen omfattar trädradens längd med den bredd den vidaste trädkronans projektion på marken utgör. Om vallen är bredare än trädkronornas projektion på marken, omfattar biotopen vallen i sin helhet.

6. Stenmur i jordbruksmark

En uppbyggnad av på varandra lagda stenar som har en tydlig, långsträckt utformning i naturen och som har eller har haft hägnadsfunktion eller som funktion att avgränsa jordbruksskiften eller någon annan funktion.

Utdrag ur Plan- och bygglag (1987:10)

8 kap. Bygglov, rivningslov och marklov

2 § I fråga om andra anläggningar än byggnader krävs bygglov för att

9. anordna begravningsplatser, och

10. väsentligt ändra anläggningar som avses i 1–9.

